

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI
Fakulta přírodovědně-humanitní
a pedagogická

Charakteristika smolných knih v 16.-17. století

Bakalářská práce

Studijní program: B7310 – Filologie
Studijní obor: 7310R033 – Český jazyk a literatura
Autor práce: **Hana Klaciková**
Vedoucí práce: Mgr. Marek Janosik-Bielski

TECHNICAL UNIVERSITY OF LIBEREC
Faculty of Science, Humanities
and Education

Characteristics of Court Books from 16.-17. Century

Bachelor thesis

Study programme: B7310 – Philology - Czech language and literature

Study branch: 7310R033 – Czech language and literature

Author: **Hana Klaciková**

Supervisor: Mgr. Marek Janosik-Bielski

Zadání bakalářské práce

Charakteristika smolných knih v 16.-17. století

Jméno a příjmení: **Hana Klaciková**
Osobní číslo: P15000231
Studijní program: B7310 Filologie
Studijní obor: Český jazyk a literatura
Zadávající katedra: Katedra českého jazyka a literatury
Akademický rok: **2016/2017**

Zásady pro vypracování:

Cílem práce je podrobná analýza textů smolných knih z období 16.-17. století, charakteristika jazykových prostředků, výrazů staročeských a terminologických, a také interpretace jazykových zvláštností.

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce:

tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

BIČÍK, Zdeněk. Knihy smolné. Hradec Králové: Kruh, 1969.

JAMBOROVÁ, Martina. Staročeské lexémy pšovod, jistec a žalobník – příspěvek k synonymii staročeských právních termínů. Rara Avis 10. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2013 – (Palečsková, D.; Kumorová, Z.; Gregorík, P.), s. 76-82.

JAMBOROVÁ, Martina. Projevy expresivity ve staročeských právních textech. Rara avis 11. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015 – (Hlincová, K.; Gregorík, P.), s. 99-110.

JÍLEK, František. Jazyk knih černých, jinak smolných. V Praze, 1935. Rozpravy České akademie věd a umění.

LÁNY, Emil Pavel. Knihy Smolné založené léta 1588. Obrazy ze staročeského soudnictví. Liberec, 1947.

OBERPFCALCER, František. Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných. Praha: F. Borový, 1937. Stezky.

Vedoucí práce:

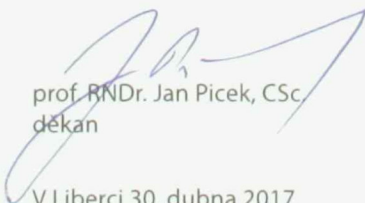
Mgr. Marek Janosik-Bielski
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce:

30. dubna 2017

Předpokládaný termín odevzdání:

30. dubna 2018

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.
děkan

V Liberci 30. dubna 2017

L. S.

prof. PhDr. Oldřich Uličný, DrSc.
vedoucí katedry

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Současně čestně prohlašuji, že texty tištěné verze práce a elektronické verze práce vložené do IS STAG se shodují.

12. 4. 2019

Hana Klaciková

Poděkování

Touto cestou bych chtěla poděkovat svému vedoucímu práce, magistru Marku Janosiku-Bielskému, jehož odborný dohled a praktické rady se staly hlavním pilířem pro bakalářskou práci s názvem Charakteristika smolných knih 16.–17. století. Tímto způsobem bych velmi ráda také poděkovala celé své rodině, která mě po celou dobu mého studia bezpodmínečně a neustále podporovala.

Anotace

V bakalářské práci s názvem *Charakteristika smolných knih 16.–17. století* jsme se v první řadě orientovali na smolné knihy, které jsou v Čechách zachované a uvedli jsme o nich základní informace. V rámci tohoto tématu jsme se zaměřili také na autory edic, kteří se studiu smolných knih intenzivně věnovali. Zápisy jsme po obecné stránce rozebrali, konkretizovali jejich obsah, strukturu a formu, ve které byly psány. Nahlédli jsme do slovní zásoby jak z oblasti práva, tak i prostých lidí, kteří se stali oběťmi tortury. Interpretovali jsme neobvykle užívané expresivní výrazy, ať vulgarismy nebo naopak takzvané zdobněliny. Zabývali jsme se také mluveným projevem odsouzených lidí v jednotlivých výpovědích a zároveň i úředním jazykem, který tvoří velkou část samotných záznamů. V neposlední řadě jsme se krátce zmínili o podobě posledních záznamů z průběhu výslechu, a to z dob těsně před zrušením tortury v roce 1776.

Klíčová slova

Smolné knihy, 16.-17. století, tortura, úřední záznamy, archivace, písemnictví

Anotation

This bachelor's thesis called *Characteristics of Court Books of 16th. and 17th. Century* focuses on court books preserved in Bohemia and presents their basic characteristics. Scope of the thesis also encapsulates research of editions which authors dedicated their studies to mentioned court books. We are going to decompose those writings, specify their content, structure and form. We are going to look at the vocabulary used by the law and citizens that underwent process of torturing. We are going to interpret these used terms. We will also discuss speechess of convicted individuals and the language belonging to the court, both recorded in particular statements. At last we will analyze records of interrogation right before the cancellation of torture in 1776.

Key words

Court books, 16th. and 17th. Century, torture, office records, archiving, writenings

Obsah bakalářské práce

Úvod.....	9
Cíl bakalářské práce	10
1 Smolné knihy zachované v Čechách	11
2 Smolné knihy a inspirace pro beletrii	18
3 Průběh tortury	20
4 Obsah knih	22
5 Forma a struktura zápisů.....	23
5.1 Datace.....	24
5.2 Nález.....	25
5.3 Výpovědi obviněných.....	26
5.4 Zdání a ortel.....	29
6 Terminologie v oblasti soudnictví a procesu tortury	31
6.1 Termíny a frazémy v hrdelním právu	32
6.2 Jazykové prostředky smolných knih	43
6.3 Řeč prostého lidu a zločinců v 16. a 17 století.....	44
6.4 Úřední jazyk ve smolných knihách 16. a 17. století.....	49
7 Poslední smolné knihy a „registra práva útrpného“ před zákazem tortury v roce 1776.....	53
8 Charakteristika současných soudních protokolů	54
Závěr	58
Použitá literatura	60

Úvod

Tématem bakalářské práce s názvem *Charakteristika smolných knih 16. a 17. století* se staly písemné památky, které registrují počátky trestního práva a vývoj hrdelního soudnictví v Čechách. V historii nalezneme širokou škálu různých pojmenování pro tyto knihy, kterých využívalo každé město individuálně. Bývaly tak pojmenovány jako „krevní knihy“ nebo „knihy černé“. Eventuálně se jim také často dostalo pojmenování „knihy práva útrpného“. I přes to se s nimi nejčastěji setkáme pod názvem „knihy smolné“.

Existuje mnoho historických písemných dokumentů, které zachovaly skutečnou podobu dávného hospodářského, ekonomického nebo soudního systému. Naše pozornost se ale zorientovala směrem k písemnostem, které jsou specifické právě svou bohatou slovní zásobou, odbornou terminologií, a v neposlední řadě také přemírou snahy o téměř identický a detailní převod lidového jazyka z mluvené formy do psané. Tímto významným prvkem se vyznačují právě smolné knihy.

Tato práce se skládá ze dvou částí, a to z části teoretické a praktické. Teoretické pojednání se v našem případě orientuje na obecný přehled smolných knih napsaných mezi 16. a 17. stoletím, které se u nás zároveň dochovaly a tvoří tak důležitou součást historie knižní kultury v Čechách. Zabývali jsme se vybranými knihami a soubory administrativních záznamů trestního práva – s nimi jsme čtenáře seznámili hned na začátku studie. V rámci teoretické části jsme se obecně podívali také na strukturu a obsah smolných knih, tedy na jednotlivé části, které jsou pro typickou charakteristiku textů nezbytné.

Ve druhé, praktické části, jsme se zabývali určitou terminologií, neustále opakujícími se frázemi, řečí prostého lidu a zároveň nastínili i úřední jazyk používaný právě při sepisování výslechnů. V neposlední řadě jsme porovnali charakteristiku soudních protokolů z 16. až 17. století a soudních protokolů současných.

Cíl bakalářské práce

Naším úkolem bylo prozkoumat zejména formální a obsahovou složku smolných knih, jejich speciální terminologii, která v nich byla běžně užívána, lidovou řeč a řeč úřednickou, eventuálně pak i větnou strukturu. Avšak nejdůležitějším úkolem studie s názvem *Charakteristika smolných knih 16. a 17. století* bylo to, abychom u jednotlivých textů našli důkazy o přítomnosti netypických slov nebo slovních spojení, expresivních prvků nebo odborných termínů, které se v zápisech vybraných smolných knih mohly pravidelně opakovat. S tím souvisí i potřeba si z těchto termínů odvodit určitý význam. To znamená, že se neznámé nebo netypické výrazy jsme se snažili interpretovat pomocí některých etymologických slovníků. Je třeba uvést i to, že některé edice smolných knih jsou obohaceny etymologickým a staročeským slovníkem, což nám k dohledání významu některých odborných termínů značně pomohlo.

1 Smolné knihy zachované v Čechách

Originály takzvaných „folií register“ nejsou k dostání zcela běžně. Bývají bezpečně uchovány v muzeích či ve státních archivech. Tyto instituce mají k dispozici prostředky, díky kterým se mohou takto staré památky a listiny uchovávat v podmínkách jim přizpůsobeným. Kromě výjimečných situací, možnost do nich nahlédnout tak bývá velmi obtížná. Přesto se později našla východiska, díky kterým se se smolnými knihami můžeme setkat a osobně nahlédnout do útrob mučiren různých měst.

Tvůrci edic čerpali zejména ze smolných knih vzniklých převážně v Čechách. Mezi nejnámějšími zachovalými jsou například smolné knihy měst Dobrušky, Milevska, Pardubic, Loun, Dvora Králové nad Labem, Rakovníka nebo Rokycan.¹

Na základě potřeby zviditelnit obsah a hodnotu knih smolných, které vznikly na území Čech a Moravy za doby pobělohorské, se filologové a historici rozhodli podílet na tvorbě knižních edic. V následujících řádcích nastíníme jejich život a tvorbu v krátkých medailoncích.

František Jílek-Oberpfalcer působil jako profesor filozofické fakulty na pražské Karlově Univerzitě a v letech 1932–1948 jako člen redakční rady časopisu *Naše řeč*. Svou vědeckou činnost zaměřil docent František Jílek-Oberpfalcer průkopnický na periferní jevy slovní zásoby, jako je argot a slang, který se objevuje zejména ve smolných knihách. Těmito prvky slovní zásoby se zabýval především ve svých statích a publikacích, jako je například *Jazyk knih smolných, jinak černých* z roku 1935 nebo *Vyznání na mučidlech* z roku 1937. Druhý titul pojal spíše jako sbírku listin právních zápisů z různých měst, aniž by některé z nich tvořily rozsáhlejší zachované soubory folií.²

Zdeněk Bičík byl uznávaný regionální historik a archivář, napsal i několik regionálních vlastivědných článků a publikací. Narodil se 26. února roku 1926 v Pardubicích, kde také celý život žil. Přispíval do časopisů a sborníků jako byl například *Východočeský kraj*, *Práce*, *Rodokmen*, *Český lid*, *Svobodné slovo*, *Záře*, *Pardubický kraj* nebo *Zprávy Klubu přátel Pardubicka*. Jeho literární a redaktorská činnost byla oceněna roku 1985 bronzovou plaketou *Za zásluhy o město*, roku 1988 stříbrnou plaketou *Za budování okresu* a roku 1989 Zlatým odznakem města Pardubic. Zemřel 8. února roku 1990 v Pardubicích. Pochován byl na pardubickém hřbitově.

V naší studii se budeme zabývat především texty z jeho publikace *Knihy Smolné*, tedy smolné knihy města Pardubic.

¹ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Jazyk knih smolných jinak černých*, 1935, str. 16

² DVOŘÁK, Emil. *Osmdesátiny profesora Františka Jílka*. In.: *Naše řeč: listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého*, ročník 53 (1970), číslo 3, s. 180–183

Petros Cironis je historik a archivář řeckého původu. Narodil se 12. června roku 1936 a pochází z řeckého města Glikonéri. Od roku 1961 do roku 2003 byl ředitelem Státního okresního archivu v Rokycanech, mezi lety 1967–1974 a 1992–2003 vydal 35 svazků sborníku *Minulostí Rokycanska*, v němž působil jako redaktor. Vydal několik studií, ve kterých se intenzivně zabýval historií Rokycan a jeho okolních měst, jejich místopisem, historickými názvy rokycanských ulic (viz *Rokycanský uličník, rok vydání 2003*), dále pak vydal i několik studií na téma česko-řeckých vztahů napříč stoletími. V naší práci ho v následujících kapitolách představíme jako autora edice sebraných spisů ze smolných knih města Rokycan aneb *Knihy černé nebo smolné královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630*.

Emil Pavel Lány se narodil 6. července v roce 1897 v Černilově u Hradce Králové. Živil se jako advokát, autor a editor právnických publikací. Napsal několik právnických a historických prací o vězeňství a je autorem knihy o sociálních úkolech církve. Zemřel 5. května roku 1945. V naší studii představíme jeho publikaci *Knihy Smolné založené léta 1588*.

Některé nalezené knižní památky zobrazující podrobnosti soudních procesů se nevztahují pouze k jednomu konkrétnímu městu, ale i k jeho různě vzdálenému okolí. Jednou z takových listin je například zápis ze severočeského města Vysoké nad Jizerou, přičemž se v kontextu s ním zmiňují i další dvě města, a to Jilemnice, odkud trestaný pocházel, a také Semily, kam trestance uvrhli do mučírny. O tom pojednávají například Paměti Vysokého nad Jizerou u severočeské Jilemnice:

„Na to zase týž Jakub Kroupa se do Čech navrátil a na panství jilemnickém ve vsi v Roztokách jatej jest. Na to dodán do vězení Jilemnice, odtud na Rohozec, naposledy pak ku právu semilskému. Při kterémžto právě semilském byl jest examinírová[n] a na to na šibenici odsouzen.“³

Většinou jsou texty smolných knih dnes uloženy v úředních státních archivech (jeden z nich výjimečně stále náleží městu, a to soubor smolných zápisů města Solnice z 16. a 17. století). Knihu náchodskou, zlomky kouřimské a dvě knihy města Pardubic uchovávalo (či stále uchovává) Národní muzeum v Praze, Národní archiv má pak ve vlastnictví smolné knihy Dobrušky, Chlumce nad Cidlinou a Mladé Boleslavi.

Smolná kniha pánů z Rožmberka

Takzvaná *Popravčí kniha Pánů z Rožmberka* je jedním z nejcennějších tisků v oblasti práva útrpného, který se na území Čech doposud dochoval. Je taktéž pokládán za jeden z nejstarších, obsahuje totiž zápisy z výslechů z konce 14. století. Některé z nich jsou psané jednak česky a jednak

³ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Význání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 214

latinsky. V knize rožmberské se mimo jiné hovoří i o zločincích z jiných měst, jako například z Milevska, Hořic, Bernartic, atp. Protože se ale jedná o záznamy starší než ty, kterým se primárně věnujeme v naší studii, o *Smolné knize pánů z Rožmberka* se již nebudeme podrobněji zmiňovat.

Smolná kniha Rakovníka

Podobně staré texty obsahuje i *Kniha černá královského města Rakovníka*. Ta dokonce zaznamenává procesy mučení ještě z let 1380. Obsahuje celkem 142 listů ve formátu 28×21 centimetrů. Neobsahuje ale jen informace, které se týkají pouze delikventů, ale i záznamy jiného rázu, například obchodní aj. Nejbližší datované vyznání práva útrpného najdeme až v roce 1534.

Ve stručnosti se jedná zápisy z let 1567 až 1637, které se věnují čistě záznamům práva útrpného. Zveřejnil je až český historik, archivář a vydavatel edic Josef Emler ve *Věštníku Královské české společnosti nauk* v roce 1894, a to konkrétně v rukopise *Rychtářové města Rakovníka*.

Smolná kniha města Rokycan

Vyznání práva útrpného z Rokycan ukrývá svazek Rokycanské smolné knihy. Kniha má rozměry 32×22 centimetrů, veškeré zápisy a reversy z let 1573–1630 jsou psané chronologicky. Z celé knihy bylo vytrženo celkem 18 listů, některá folia jsou nepopsaná. Z několika druhů písma, kterými jsou záznamy psány, je patrné, že na vzniku rokycanské smolné knihy se podílelo celkem 9 písařů. Jejich jména nejsou v zápisech nikde uvedena. Soudní zápisy jsou velmi stručné, jadrné a výstižné. Velmi výjimečnou součástí jsou pak i zápisy z pozdější doby, kdy byly běžnou záležitostí hony na čarodějnice.

Rokycanská smolná kniha se dočkala hned dvou novodobých vydání. Edici s názvem *Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan* vydal roku 1911 rakousko-uherský historik věnující se právě převážně oblasti Rokycan Jan Pohl. Ten dal jako první rokycanské smolné knize název, pod nímž svazek známe – původní název, který byl zaznamenán v archivu z roku 1975 je takzvaná „Kniha svědomí“. Tato první edice obsahuje vydavatelův úvod samotné transkribované texty a rejstřík.

V nejnovější podobě můžeme narazit na edici z roku 1994 od Petra Cironise, který taktéž jako předchozí autor Jan Pohl nazval svazek *Knihou černou nebo smolnou královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630*.⁴ Záznamy o zločinech jsou v ní opět seřazeny chronologicky, a co se týče struktury i grafické stránky zápisů, snažil se autor opět o co nejdokladnější přepis – ve velké většině případů zachoval nejen typický řád (datace, popřípadě nález, dále informace o obviněném,

⁴ CIRONIS, Petros. *Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630: s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*. 2. vyd. Rokycany: Státní okresní archiv, 1994, 143 s. AD fontes

spolupachatelích a svědcích, vyznání a v neposlední řadě zdání a ortel), ale také ponechal zlomky typické grafiky spojené s písemnictvím raného novověku, (datace, informace o pachateli nebo „nálezy“ byly psané odlišným stylem nebo takzvanou „rubrikou“ – viz kapitola č. 4). V tomto případě se pak jedná o pouze velmi nepatrné změny z toho důvodu, aby editor dosáhl lepší čitelnosti.

Smolná kniha milevská

Smolná kniha je jedním z nejvzácnějších zachovaných tisků, které doposud Milevsko vlastní, jedná se totiž zároveň jedinou dochovanou písemnou památkou tohoto charakteru. V současné době se knižní památka nachází v městském archivu. Jedná se o širokou sbírku zápisů práva útrpného z 16. a 18. století, které jsou rozděleny do dvou částí, každá z nich je psaná odlišnými autory – první z nich obsahuje zápisy z let 1560–1595 a druhá z let 1747–1754. V našem případě bude obsahově zajímavější část první.

První část obsahuje 30 zápisů, druhá pak zápisů 6. V prvním časovém horizontu bylo obviněno k trestu přesně 34 delikventů, což znamená, že během 35 let nechal městský soud popravit průměrně jednoho člověka za rok. Smolná kniha milevská obsahuje celkem 21 listů ručního papíru o velikosti 32,5×19 centimetrů. Z celkových 42 stránek jich je pouze 9 zcela nepopsaných.

Podle získaných informací se dozvídáme, že Milevsko v roce 1640 podlehl tragickému požáru. Do té doby se veškeré zápisy psaly na jednotlivé listiny, a aby nedošlo k jejich ztrátě, město nařídilo jistému strahovskému opatovy Kryšpínu Fukovi z Hradiště, aby veškerá „milevská registra práva útrpného“ sepsal do celistvého svazku, neboli do *Smolné knihy milevské*. V první části knihy se proto uvádí počáteční rok 1728, tedy rok, kdy tento svazek vznikl.

Smolná kniha milevska byla přepsána do novodobé edice z konce 30. let 20. století, a to milevského rodáka a místního historika Josefa Kytky.

Smolná kniha města Pardubic

Smolné knihy pardubické, neboli také „*Registra tajemství lotrovského*“ zaznamenávají časový úsek z let 1538–1626. Zápisy jsou rozděleny do tří svazků a dvou zlomků, ve kterých byly uchovány pouze vypadané listy.

První svazek ve formátu 21×31 centimetrů a v celkovém rozsahu 118 listů se orientuje na období mezi roky 1538–1560, a tudíž patří mezi jeden z nejstarších, které byly v Čechách dochovány. Pergamenová vazba je ozdobená příslovím „*Kdo komu jámu kopá, sám do ní upadá*“. Zápisy v ní jsou řazené chronologicky, většina textů je ale nadměrně poškozená, a to se vši pravděpodobností kvůli žíravému inkoustu.

Druhý svazek je nazván titulem „*Registra vyznání od lotrův tejného i zjevného lotrovství jinak smolná*“ a jeho vazba je nově přebalená, podle odborníků je to zásluhou knihařů z minulého století. Ten tentokrát obsahuje 223 listů a jeho rozměry jsou okolo 20×30 centimetry. První zápisy druhé pardubické smolné knihy začaly až v roce 1568, tedy osm let od posledních záznamů z prvního svazku. Zápisy ve druhém svazku sahají až do roku 1590. Kniha byla do konce 60. let minulého století uchována v Národním muzeu v Praze.

Poslední třetí smolná kniha vymezuje období od roku 1590 do roku 1626. Ačkoliv se zdá být díky tak širokému časovému rozpětí nejrozsáhlejší, není tomu tak – má oproti předchozímu svazku pouze 204 listů. Do této knihy byly z neznámého důvodu vepsány i zápisy z let 1562–1563, které patří do knihy první.

V neposlední řadě se zmíníme také o dvou zachovaných zlomcích pardubických smolných knih. Ty jsou uměle vytvořené z vypadaných listů, které patřily k výše zmíněným knihám. Jeden z nich je nazýván zlomkem „pardubickým“, jehož zápisy nepochybně zapadají do prvního svazku. Obsahuje totiž 20 listů se záznamy z období mezi lety 1564–1567. Druhý zlomek je označován jako „pražský“ a zaznamenává vyznání útrpného práva, které proběhlo v letech 1561–1612. Jde tedy o listy sesbírané ze všech tří smolných knih města Pardubic.

Ojedinele se v pardubických smolných knihách objevují i zápisy z podobných knih, ale z jiných oblastí. To dokazuje ten fakt, že se tato registra vedla i v přilehlých tamních městech, ale v originální podobě nebyla zachována.⁵

Edici pardubické smolné knihy vydal roku 1969 regionální historik, archivář a vlastivědný publicista Zdeněk Bičík.

Smolná kniha Dvora Králové nad Labem

Smolná kniha města Dvora Králové nad Labem byla napsána v letech 1584–1756. Obsahuje 43 neúplných zápisů, z nichž 28 tvoří záznamy útrpných výsledků a hrdelních reversů*. Od roku 1598 do roku 1756 se připisovaly i záznamy o směnách katovny. Registra útrpného práva jsou psána česky, novogotickým písmem, obsahují i informace o tom, kdy a za jakých podmínek zápisy vznikaly, ve větší míře pak i marginální poznámky. Po roce 1620 se přestávají objevovat (až na několik výjimek)

⁵ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné*. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 151–153 a 156

* Hrdelní reversy – písemná prohlášení o propouštění vězňů na základě informací pořízených z procesu tortury

trestněprávní agenda **, což odkazuje na změnu, která souvisela s rozšířenou pravomocí apelačního soudu ***. Další žaloby, výslechy a svědecké výpovědi se tak dochovaly ve formě aktového materiálu.⁶

Kromě zápisů ze Dvora Králové můžeme ve smolné knize najít i registra z Trutnova, Nového Bydžova, Jičína nebo Hradce Králové. V současné době jsou části originálního svazku zachovány ve Státním okresním archivu v Trutnově a v Národním archivu v Praze.

Smolné knize Dvora Králové nad Labem a jejímu obsahu se intenzivně věnoval český historik a archivář Jindřich Francek ve své knize *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem* z roku 2010.

Smolná kniha města Dobrušky

Jedna z posledních dochovaných smolných knih, které vznikly na území Čech, je *Smolná kniha města Dobrušky založená roku 1588*. Ta vymezuje období mezi lety 1588–1667.

Prvotina dobrušské smolné knihy vznikla už mnohem dříve, a to roku 1525. Hovoří se o takzvané „knize počtů sirotčích“, častěji však „knize kšaftů“. Hned na prvních stránkách informuje čtenáře místní písař, jistý Zikmund Kunášek, o průběhu požáru z roku 1565, který se stal městu osudným. Tehdy shořely veškeré písemné památky, včetně výše zmíněné „knize kšaftů“.

Po tragickém požáru město v roce 1565 založila Dobruška novou knihu register práva útrpného, v níž je první oficiální zápis z roku 1588. Kniha byla využívána k zápisům velmi hojně, za 79 let se do knihy zapsalo 95 záznamů o trestech, z šatlavních vyznání a tortur, z čehož 43 vyslýchaných delikventů bylo odsouzeno k smrti. Zbýlých 52 trestanců bylo vypovězeno ze soudního procesu, a to s mírnějším trestem, například s vyloučením z města nebo ocejchováním.

Po roce 1638 se v dobrušské smolné knize zápisy objevují pouze zřídka. Místo toho psal písař záznamy o provinilcích na jednotlivé volné listy. V současné době by měl být originál *Smolné knihy města Dobrušky založené roku 1588* uchován v Národním archivu, zlomky z ní pak i v archivu Národního muzea, kam se dostaly nedopatřením na přelomu 19. a 20. století.

Novodobá edice se dočkala prvního vydání až roku 1947. Na jejím vzniku pracoval český šlechtic, jeden z nejvýznamnějších prvních českých právníků a historik Emil Pavel Lány. První vydání edice bylo vydáno až dva roky po jeho smrti.

** Trestněprávní agenda – veškerý souhrn z trestního řízení

*** Apelační soud – řešil především odvolání od městských soudů, v Čechách zřízen r. 1548 Ferdinandem I.

⁶ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spolupráci se Státním okresním archivem Trutnov a Městským muzeem ve Dvoře Králové nad Labem, 2010. ISBN 978-80-903741-5-7. str. 47

Transkribované zápisy jsou jako u většiny předchozích publikací psány chronologicky. První zápis je z roku 1588 pojednává o jistém Janu Skepilém, který byl obviněn z pokusu o vraždu tchána a z následného pokusu o sebevraždu. Takzvané „Zápisy na Koproformu“ – tedy zápisy o katově práci a o jejich honoráři – se v publikaci objevují zhruba od léta 1590. Poslední zápis je z roku 1808, a to o jakési trhové smlouvě Karla Zelingerera a jeho matky Doroty Zelingerové. Tento záznam se ale od ostatních velmi liší jak charakterem textu, tak i svým obsahem.⁷

Podobně jako v předchozích případech, kdy se autoři do svých edic snažili co nejautentičtěji otisknout typické charakteristické rysy textů smolných knih, se klasické struktury a formy originálních textů držel při přepisu i Emil Pavel Lány. Například oproti novější edici *Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573–1630* od Petra Cironise se Emil Pavel Lány snažil zachovat jak strukturu textů, tak i grafickou podobu – odděloval od sebe graficky jednotlivé části textů, menší nadpisy zvýrazňoval rozpaly, důležité informace o vyslychané osobě označil tučným písmem, některé další informace pak i kurzívou. Na okrajích stránek se nachází marginálie popisující číslo listu, na kterém se dané vyznání v originálním tisku nacházelo.

Úvod k edici z konce 40. let 20. století napsal středoškolský profesor a historik Josef Cvrček. Kniha mimo jiné obsahuje obsah a praktický rejstřík cizích slov, zkratek a neznámých termínů z oblasti dialektu nebo právnícké terminologie.

⁷ LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 140–160

2 Smolné knihy a inspirace pro beletrii

„Tyto slavnostně úděsné zprávy Smolných Knih je možno považovat za černý humor, šibeniční písně, za obsahy černých románů, nad kterými si možno zoufat, je možno tyto zповědi považovat za morální epiku, která se zabývá mravy a jejich úpadkem, nebo se dívat na tyto smolné zprávy jako na morytáty, ony kramářské písně, které měly v posluchačích vzbudit hrůzu a děs nad spáchaným zločinem. Je ale také možno tyto konfese považovat za autentickou prózu, dotaženou fyzickým násilím k záviděníhodné přesnosti, která obžalovává nejen ty, kteří zpívali směrem k pravdě na mučidlech, ale obžalovává i tu společnost, které odsouzené na mučidla dodala.“⁸

Takto poetickou předmluvu napsal prozaik a poetik Bohumil Hrabal ke krevním spisům města Pardubic.

Je zřejmé, že smolné knihy jakožto jeden z mnoha pramenů české historie představovaly významnou inspirativní složku pro tvorbu beletristických děl, a to zejména díky svému významnému a nezaměnitelnému charakteru. Výrazný motiv můžeme vyzorovat například v takzvaném „černém románu“. Ten byl původně známý jako „anglický gotický román“, v němž se vyprávělo převážně o dávných a velmi temných událostech, které se v minulosti odehrávaly. Černý román byl v mnoha ohledech považován za triviální nebo někdy i brakovou literaturu, za což mohl značný projev sentimentality a zdůrazňování silných emocí.⁹

Smolné knihy ale nemusí být v beletrii pouze přímým motivem. Odkázat na ně lze skrze starší literární díla, která vycházela z tehdejší lidové slovesnosti – s velkou pravděpodobností z takzvaných kramářských písní. Jako příklady nám mohou jít tituly jako *Krvavý román – Studie kulturně a literárně historická*.

Josef Váchal: Krvavý román

Krvavý román s podtitulem *Studie kulturně a literárně historická* napsal a vydal v roce 1990 v celkovém nákladu čtyřiceti tisíc výtisků spisovatel Josef Váchal, který se proslavil především jako výtvarník. Znamé jsou zejména jeho dřevoryty a rytiny, které doplňovaly knihy je například jako *Hrad smrti* od Jakuba Demla.

V tomto případě může být inspirace „registry práva útrpného“ zcela patrná už ze samotného názvu. Pravdou ale je, že *Krvavý román* neodkazuje přímo na smolné knihy jako takové, ale na

⁸ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné*. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 5–6

⁹ MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-4818-9. str. 103

literární žánr stejnojmenné, jednoduché, takzvané brakové literatury, která byla velmi oblíbená především ve druhé polovině 19. století.

Nejvíce ho však ovlivnily kramářské a jarmareční tisky, ale také – v souvislosti s jeho sklonem ke spiritismu – knihy zabývající se okultní tematikou a mysticismem, středověké knihy, barokní tisky a zejména braková literatura všech období. Ve svých dílech pak Váchal často mísil prvky triviální literatury s tradičním lidovým uměním. Krvavý román je typický příklad takové práce. Jak již naznačuje název tohoto díla, vychází z žánru triviální literatury nazývaného krvavá literatura nebo krvavý román, jenž má společné rysy s hororem a lidovou kramářskou písní. Český folklorista Oldřich Sirovátka pak uvádí, že horor i krvavý román mají jednoznačně návaznost na stejný zdroj – na gotický černý román 18. a první poloviny 19. století.¹⁰

Na motivy Váchalova *Krvavého románu* natočil režisér Jiří Brabec roku 1993 stejnojmenný film.

Josef Svátek a Vojtěch Steklač: Kat katem kata a Z pamětí kata Mydláře

Soubor *Kat katem kata a Z pamětí kata Mydláře* je celek zpracovaný dvěma významnými autory, a to Josefem Svátkem a Vojtěchem Steklačem. Obsah této knihy, zkrácené verze Svátkových „Pamětí katovské rodiny Mydlářů“ tvoří převážně líčení případů jednotlivých zločinů a následných vykonání útrpného práva. Tyto příběhy jsou ale líčeny naprosto autenticky z pohledu proslulého kata Mydláře, avšak ne reálné, ale zcela fiktivní postavy.

„V zimě roku 1614 byla na Koňském trhu spáchána ukrutná vražda Vendelína Máje z Maywaldu, bezdětného vdovce, který na Koňském trhu přebýval se svou hospodyní. Protože byl velice zámožný, nebylo to poprvé, kdy se k němu pod rouškou noci pokoušeli dostat lupiči. Zatím vždy je však sousedé zahnali... Jednou v noci došlo k tomu, že se podařilo dvěma zlosynům dostat do zahrady pana Máje a odtamtud po terase k oknu, které zlehka vypáčili, a tak se nenápadně do domu pana radního dostali... Ale vetšý stařec se nemohl vrahům ubránit... Delší čas bylo stíhání vrahů marné, až konečně jeden z nich byl dopaden u klenotníka, kterému se snažil prodat Májův prsten. To byla první stopa, ale dopadený lupič nic víc nechtěl vyzradit, a tak jsem k výslechu byl povolán já. Natáhl jsem ho na skřípec a on se brzy přiznal k dvojité vraždě a udal i svého spoluviníka. Ten byl zakrátko také dopaden a i k jeho výslechu jsem užil skřípec. Následovalo plné doznání. Tím byl hrdelní proces obou vrahů ukončen a páni konšelé vynesli nad nimi rozsudek. Oba měli být na popravišti zdola nahoru

¹⁰ ZATLOUKALOVÁ, Alena. *Krvavý román Josefa Váchala v adaptaci Jaroslava Brabce* [online]. 2012. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2012 [cit. 2019-03-04]. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2011/sbornik>

*lámání kolem, pak čtvrcení a části jejich těla i s vnitřnostmi se měly pověsit na šibenici. Každému z nich měla být uřata pravá ruka a přibita na pranýř na Koňském trhu.*¹¹

Karel Čapek: Básník

Jak nás přesvědčují některá umělecká díla, i literární velikáni, jako byl právě Karel Čapek, nabyli v některých ohledech inspirace ve smolných knihách. Umělecky pojal například výpověď mladého básníka, který byl svědkem tragické srážky automobilu se starší, byť opilou ženou. V tomto případě postavil v opozici typický administrativní úřední zápis a svědkovu výpověď, kterou ztvárnil ve verších.

*„Marš tmavých domů ráz dva zastavit stát, úsvit na mandolínu hrá, proč dívka proč se červenáš, pojedem vozem 120 HP na konec světa, nebo do Singapore, zastavte, zastavte vůz, letí naše veliká láska, v prachu leží, dívka zlomený květ, labutí šije ňadra buben a činely, proč tolik pláču.*¹²

Jak jsme v této kapitole zjistili, smolné knihy se staly inspirací i v literární tvorbě. S další kapitolou pojí všechny tři zmíněné publikace jeden důležitý prvek, a to jest samotný proces tortury, výslechu či dokonce soudu. Abychom blíže porozuměli dalšímu výkladu, je třeba se zmínit i o tom, za jakých okolností výslechy probíhaly.

3 Průběh tortury

Průběh soudního řízení zapisoval písař, kterému se říkalo „krevní“. Písař byl povinen psát hlavně to, co slyšel, a vyhýbat se možným formám chybného zápisu, který by mohl být ve finále zavádějící. To platilo v případě přelíčení trestného činu, které podal přímo vyšetřovaný pachatel. Zapisovatel se tedy zaměřoval především na přímou řeč delikventa, k níž si psal podrobné poznámky o daném problému; *„Písař, kterýž při tázání zločincův vyznání spisoval, má na to přísahu a povinnost zvláštní učiniti: Což by koli a jaká koli při trápení od zločincův seznání učiněna byla, že to v tejnosti zachová a v přítomnosti osob od práva k trápení vyslaných všeckna taková vyznání pořádně poznamenávati bude a jich v ničemuz neměnit, aby žádnému žádného v tom se skrácení nestalo. A na čemž by koli ten a takový zločinec aneb jiný jsa právem útrpným tázán, umřel: to do kněh k tomu zřízených slovo od slova potom pořádně vpisovati má.*¹³ Identifikovat autory zápisů ve smolných

¹¹ SVÁTEK, Josef a Vojtěch STEKLAC. *Kat katem kata: z paměti kata Mydláře*. V Praze: XYZ, 2010. ISBN 978-80-7388-289-1. str. 129–130

¹² ČAPEK, Karel. *Básník*. In.: et al. *Česká povídka [1918-1968]*, LANGER, František, Miloš Václav KRATOCHVÍL, Jaroslav HAVLÍČEK, Praha: ČS, 1968, str. 467

¹³ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 10

knihách bývá těžké. Přesto existuje jen několik málo případů, ve kterých se písař dobrovolně podepsal. Příkladem jednoho z nich je rukopis Smolné knihy města Tábora z roku 1561: „*A tento kšaft a to vyznání jest sepsán ode mě Jana Řepky, písaře krevního k tomu nařízeného při městě Tábuoře.*“¹⁴ Jinak se zápisy vedly zcela anonymně, už pouze z důvodu, že zaměstnání písaře u tortury nebylo zcela v oblibě.

Soudní jednání neprobíhalo pouze v tu chvíli, kdy byl viník trápen. Proces vyslýchání začal už ve chvíli, kdy byl obviněný přiveden do šatlavy před radu města. V této místnosti pokládali takzvaní „relatoři“ obviněnému zločinci přímé otázky. Písař této metody často využil a zapsal i doplňovací otázky, které byly mířené na zadrženého delikventa.

Ihned po zadržení provinilého člověka pacholci „strhli z klády“, a to před očima městské rady, purkmistra, konšelů či rychtáře, kterými byl jednou napomenut a následně vyzpovídán. Jakmile se obžalovaný jedinec dobrovolnému přiznání bránil, zástupci středověkého práva se domnívali, že mají na dotyčného člověka vliv ďábelské síly, které zločince nutily k tomu, aby se ke svým zlým činům u soudu nepřiznával. Následně tak po několika pokusech o získání informací přistoupili k samotnému procesu bolestivého mučení.

Nastaly také situace, kdy se městské radě žádného pravdivého vyznání nedostalo ani po bolestivém „natažení na žebřík“. Pak volili další možnost z donucovacích metod, jak přimět viníka podat informace o spáchaném zločinu. Takovéto mučení se intenzivně stupňovalo do té doby, dokud konšelé s purkmistrem a radou města nezjistili vše potřebné, a pokud možno také pravdivě podložené. Intenzita mučení ale nesměla být taková, při níž by měl dotyčný obviněný jedinec zahynout.

Poté, co skončil výslech viníka, následoval rozsudek, který stručně vystihl vinu a způsob, kterým byl obžalovaný později potrestán. Identickou podobou této části procesu je v psané podobě takzvaný ortel, v němž se stručně popsala situace, kvůli které byl viník obžalovaný, a jaký trest mu právem náležel.

Avšak ne všichni provinilci se dostali až do mučírny. Někteří byli zproštěni viny a na základě jejich pravdivé výpovědi byl sepsáný takzvaný „revers“, díky kterému se jim dostalo svobody. Většinou byl tento „revers“ opatřený i slibem, že se dotyčný polepší a nebude se soudcům ani členům městské rady nijak mstít. Někteří se do mučírny dostali, ale jen na krátkou chvíli. Připravovaného trápení se totiž včas zalekli a řekli pravdu o všech svých zločinech, kterých se kdy předtím dopustili. Ti byli také později na základě dobrovolného přiznání zproštěni viny, zejména v případě, že se jednalo

¹⁴ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 17

o méně závažný zločin. Jakmile ale rada nebo konšelé narazili na jedince, který nechtěl zpočátku říct pravdu, proces se stal na informace a obsah pro písaře výživným.

4 Obsah knih

Obsah knih tvoří komplex jednotlivých zločinů, kterých se prostý lid v minulosti dopouštěl. Nejčastěji to byly krádeže, loupežná přepadení, zamordování a okradení dotyčné oběti, ženy byly trestány především za odložení nebo zabití dítěte. Mezi přečiny proti mravnosti se pak řadilo cizoložství, dvojženství, sodomství, smilnictví, znásilnění, sexuální zneužití dětí nebo hospodářských zvířat.

Ve vůbec prvním zákoníku, který vydal Pavel Kristián z Koldína*, se můžeme dočíst o smolných knihách následující: *Vyznání zločincův, kteráž by při trápení na jiné zločince, skutkův takových zlých nápomocníky, i na fedrovníky jich se vztahovala, s pilností poznamenána a potomně do kněh černých, smolných neb jiných k tomu zřízených vpisována býti mají, aby kterýmž ta potřeba toho nastala aneb kterýž by po svých škodách se ptáti a k jiným psancům přistupovati chtěli, takových seznání vejpisův k svým potřebám požití mohli.*¹⁵

Tyto zločiny se trestaly smrtí, před kterou byl vynesena a do smolných knih zapsán soudem určený rozsudek. Ten zazněl většinou až na úplném konci zápisu, a to zhruba v takové podobě, jako bývá pravidelně uvedený například v pardubické knize útrpných vyznání: *„Poněvadž jest tato Anýžka (zapomenuvši na to, co jest manželu svému při sňatku manželskému připovídala) Václava, syna Duška Krtka k tomu, že jest Václava Kubešku, manžela jejího, zamordoval, návodem svým přinutila víry manželské jemu Václavovi Kubeškovi nezdrževši, cizoložstva se dopouštěla, právo ji, aby za živa zahrabána a kolem probita byla, orteluje...“*¹⁶

Obsah bývá velmi úzce vázán na mnoha určujících faktorech, například na závažnosti trestu, počtu obviněných a vyslychaných, nebo také na pevné vůli trápeného zločince. Někdy délka textů vypovídá o zhruba desítkách pokusech o pravdivou výpověď, přičemž byl obžalovaný několikrát stržený z žebříku a třeba i neustále pálený ohněm. Pak je zde jen pár velmi ojedinělých případů poměrně krátkých záznamů, které obsahují pouze dataci, krátké vyznání a strohý ortel. Ty vznikaly například z důvodu poměrně rychlého přiznání se k trestnému činu, nebo naopak i z důvodu

* Pavel Kristián z Koldína – kancléř a právník, v r. 1579 vydal tzv. „Práva městská Království českého“.

¹⁵ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spolupráci se Státním okresním archivem Trutnov a Městským muzeem ve Dvoře Králové nad Labem, 2010. ISBN 978-80-903741-5-7. str. 45

¹⁶ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné*. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969., str. 120

propuštění, kdy byl obžalovaný „dán na milost.“ To vše se pak odráží i na samotné struktuře zápisů, která nemusí mít vždy stejnou podobu.

5 Forma a struktura zápisů

Závislá na délce zápisu je i forma, kterou přesto musí mít takzvaná „registra“ při každém zápisu stejnou. Struktura textů se skládá zpravidla především z několika stále se opakujících segmentů, které musí být tvořené z datace, krátkých informací o dotyčném obviněném, což je jeho jméno, místo bydliště, zaměstnání, případně o jeho blízké rodině. Následně písař zapíše, z kterého typu přečinu proti společnosti byl viník obžalován. V knižní edici „Smolných knih města Pardubic“ od Zdeňka Bičíka jsou tyto informace dokonce napsány červenou barvou, kterou písaři často používali právě za účelem text zvýraznit. Tato metoda se nazývá **rubrika*** a používala se nejen při psaní textů administrativního charakteru, ale velmi hojně ji využívali i autoři krásné literatury. V případě smolných knih písař používal hlavně za účelem zdůraznit podstatné informace uvedené zpravidla na počátku celého zápisu, což bylo právě jméno a příjmení, bydliště, povolání obviněného, eventuálně ve spojení s krátkým vylíčením zločinu. Po této krátké úvodní části následoval samotné přelíčení spáchaného zločinu. Toto přelíčení zpravidla končí vyneseným ordelem, ve kterém písař popsal způsob trestu, kterým bude provinilec odsouzený na smrt.

Velice důležitá je zároveň i datace, kterou písař pomyslně „otevíral“, nebo také zároveň „uzavíral“ zápis. Většinou je psaná v češtině, v latině, uvádí se tradičně rok, eventuálně den a měsíc. Čísla pak mnohdy bývají napsaná písmem.

Není výjimkou, že se písaři některé knihy snažili ozvláštnit – chceme-li „ozdobit“ – lyrickým textem. Například právě tento veršovaný text byl nalezený na první stránce soudních záznamů města Dobrušky:

* rubrika – z lat. *ruber* = červená, poznámky nebo části zápisů byly psány červenou barvou

„Kdoš činí dobře a právě,

Kde nepoložíš, nech!

neobává se trestání od císaře ani od krále

pro zlodějství visneš!“¹⁷

Kdo nalézá dřív, než jiný stratí,

umírá dřív, než počne stonati.

Řekl nebožtík Pech: Ukradneš-li, pykneš,

A protože má každý zápis individuální podobu, je potřeba interpretovat jednotlivé a velmi důležité složky, které text utváří. Těm se budeme věnovat v následujících kapitolách.

5.1 Datace

Datace je pro řádné vedení právnických záznamů velice důležitá. Od samých počátků vývoje hrdelního soudnictví u nás se v textech tohoto či podobného charakteru setkáváme se stále stejnou, neměnnou formou jazykového prostředku. Písaři zapisovali dny zpravidla podle svátků, významných dnů zcela jednoduše a stroze. Pouze málokdy se objeví zápis data v podobě, který má jeden z černé knihy města Loun: „*Actum v pondělí po svatým Janu Křtiteli, jinak 25. dne měsíce června, léta pána a spasitele našeho Ježíše Krista narození šestnáctistého dvanáctého.*“¹⁸

Takto široce popsaná datace bývá ojediněle chápána jako jistý jazykový prvek, která můžeme nazvat *chrématonymem*. *Chrématonyma* jsou lexikální prostředky, které pojmenovávají například konkrétní dny a právě názvy svátků, ale jiným způsobem, který je ke svému primárnímu významu úzce vázán. (V případě smolných knih pak např. často den svaté Trojice, aj.)¹⁹ V případě, smolných knih se datum píše celé slovy, a ne číslicemi.

Datace bývají nejčastěji zasazeny na začátek celého zápisu, a to přímo do jeho úvodu, nebo také do nálezu, podobně jako ve smolných knihách Pardubických:

„*Léta etc. 43 ve čtvrtek na den Všech svatých Kubíčků z Trnový dán jest ku právu útrpnýmu, protože jest zamordoval čeledína, pohoniče svého, kterejž jest u Pardubic s'at pro takový zlý skutek jeho a toto jest vyznal o zamordování jeho trápení.*“²⁰

¹⁷ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Jazyk knih smolných jinak černých*, str. 18

¹⁸ *Tamtéž*, str. 34

¹⁹ MAREŠOVÁ, Hana. *Základy historické mluvnice češtiny: s texty k rozboru*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2028-8, str. 80

²⁰ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné*. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 35

Některé zápisy můžeme zaznamenat i v latinské podobě s římskými číslicemi, po kterém následuje české znění tradičního úvodu zápisu:

„Anno Domini Mo CCCCIXo ante festum sanctae Trinitatis. Pravenie Ondřejovo, kovářovo z Libnína v Třeboni mučeného a oběšeného.“²¹

Po krátkém úvodu, ve kterém písař zapsal všechny tyto důležité informace do jedné rozsáhlejší věty, následoval podrobný záznam výslechu. Protože byla datace zapsána už na počátku, průběh tortury byl ve spisech zakončený zcela volně nebo ortelem, nebyl-li vyřčen už v úvodu.

Ani datace uvedené na konci zápisu však nejsou výjimkou. Třeba v momentě, než písař poznamenal konkrétní den, kdy byl výslech a zápis provedený, větu datace začal slovem „Actum“, neboli také volně přeloženo do češtiny jako „stalo se“. Většinou jsou datace s tímto latinským výrazem zasazeny právě na konec celého textu, a to hlavně v rámci ortele.

„Actum tohoto Ortele při právě města Dobrušky v sobotu po památce početí Panny Marie léta Páně 1615 za purkmistra Jana Mikolášova.

Téhož dne nadepsaný Mikuláš (pozn. autora: obviněný se jmenoval Mikuláš Holý) vedle tohoto Ortele jest kleštěmi trhán, držen a naposledy na hranici zapálen a na tom všem umřel mezi dvacátou první hodinou na celém orloji téhož léta 1615.“²²

S českým ekvivalentem tohoto latinského odborného výrazu se ale ve smolných knihách čtenář běžně téměř nesetká, pouze v ojedinělé podobě. Jako příklad můžeme použít závěrečné souvětí ve Smolné knize města Nymburka:

„Stalo se léta svrchu psaného, tu středu před svatým Jiří, při přítomnosti konšeluov Šimona Blažička, Jindřicha Pekaře a rychtáře Tomáše Černého.“²³

5.2 Nález

Část struktury soudních listin tvořil i takzvaný „nález“. Ten se objevuje jen zřídkakdy, můžeme se s ním v hojně míře setkat v knihách právního charakteru, které si vedlo jako jedno z mnoha

²¹ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 184

²² LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 78

²³ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 165

například město Dobruška. Tyto „nálezy“ popisují vznik a průběh daného řešeného problému delikventa. Textové segmenty takového charakteru jsou primárně psány z pohledu třetí osoby či více osob, tedy celé rady a purkmistra. K této formě uvedení do procesu tortury často přistupoval například krevní písař z města Dobrušky:

„Tu my, purkmistr a rada města Dobrušky pováživše jeho mluvení, vzhlédši v práva městská pod literou O 16, Roz I. I v zřízení zemská, pamatujíc na Pána Boha všemohoucího, takto o tom s vejhradou práva vrchního jakožto Jeho Milosti Pána, Pána našeho milostivého a dědičného nalézáme.“²⁴

Funkce těchto částí zápisu byla jednoznačná. „Nálezy“ měly za úkol primárně informovat potenciálního adresáta, který se daným problémem zabýval, o zadržení konkrétní obviněné osoby a o přítomnosti městské rady, purkmistra, případně konšelů nebo relatorů, kteří celý výslech zorganizovali. S nimi se ale setkáváme v málo případech, patrné jsou například v knize, která byla spravovaná ve městě Dobruška od roku 1588.

5.3 Výpovědi obviněných

Výpovědi obviněného člověka jsou jedním ze stěžejních prvků, které činí obsah těchto knih velmi svěbytnou součástí historie písemnictví, které kdy na českém území vzniklo. Tyto části zápisů bývají nejrozsáhlejší, ale nebývá podmínkou určitá délka přesahující úvodní formulí, ortel nebo nález.

Výjimečně je v některých smolných knihách možné vidět určité prolínání mezi úvodní formulí, nálezem a samotným vyznáním. Většina písařů si ale uvědomovalo to, že je potřeba tyto dvě části rozlišovat, a tak začali úvodní formule s nálezy psát ve formě rubriky. Na tento typický postup při záznamech procesů tortury poukázal například ve své edici sebraných smolných spisů z knihy „vyznání lotrův“ města Pardubic Zdeněk Bičík, který krátké úvodní formule odlišil graficky tak, aby se podobaly původním zápisům, Jsou tedy od textů vyznání odsazeny a zapsány červeným inkoustem, stejně tak jako bývá v jejich originálech. Jedná se tedy opět o již zmiňovanou rubriku.

Po formalitách tohoto typu následoval text zobrazující přímou výpověď mučeného. Tyto zápisy byly většinou realizovány ve formě přímé nebo polopřímé řeči, zejména pak v 1. osobě singuláru. V případě většího počtu zúčastněných delikventů, o kterých se dotyčný při tortuře zmínil, se pak po celý proces výslechu hovořilo v 1. osobě množného čísla.

²⁴ LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 13

Zápis ve formě monologu, který vedl pouze mučený viník, byl jeden z upřednostňovaných a nejčastějších způsobů, kterým písař celý soudní proces zaznamenával. Existují ale také výpovědi, kdy písař zapisoval veškeré informace ve 3. osobě singuláru. Jako příklad uvedeme jeden ze zápisů Smolné knihy města Dobrušky:

„Vyznání Doroty, dcera Adama Dvořáka ze vsi Přepych, dne 21. Juni 1636 na rathouze:

1. Že nemoc její na ni přišla u Městce na louce, když šla k svému tatíkovu. A tam dítě porodivše, Pána Boha se velmi dokládajíc, že bylo mrtvé a pod jakýsi keř že je do vody vhodila.

2. Toho skutku smilného že jest se nikdy jak živa s žádným jiným nedopustila, než s Matějem Pánkovým ze vsi Mezříče. Ale však on že ji na to nenavozoval ani nenavedl, aby to dítě zahoditi měla. Že jest je proto zahodila, aby se to na ni nepronoslo.“²⁵

Texty psané ve 3. osobě se ale také mohou vyskytovat i v podobě nepřímé nebo polopřímé řeči.

„It. Vyznal, že jest vzal v Hořicích Andrkovi pět loket sukna, sukni a šavli. Týž, když v Třebšiši sloužil, vzal kytli jakýmjs Janovi, u kterého sloužil. Též vyznal, že ta Lída, která se mnou byla v Hradci a zde s rasem jakož ted' přítomna jest, prachy nějaké dělá a dobytky tím tráví lidem, aby potom kože z nich měla.“²⁶

V případě tohoto příkladu můžeme vysledovat i situaci, kdy se oslovený obžalovaný zmínil o jakémsi komplici. Této problematice se budeme věnovat v další podkapitole.

Výpovědi ve formě dialogu

Jestliže vyslovil při procesu mučení obžalovaný jméno spoluviníka, byl společně s primárním provinilcem k tzv. „**vejvodu**“ také přizván.

„Páni milí, jest to všechno věrná pravda, na tom chci umřít!“ Vít Vykoukal k němu promluvil: „Milý Marku, neber mne na svou duši!“ Pravil k němu: „Ty si, Víte, nic se mnou zlého nikdá nečinil, nežli co se toho dítěte dotejče, tu já nevím, míval-li si je taky, nežli slyšel sem to mluvit od toho Jana Houhy, že ti je dal. Ale já sem neviděl.“ A leže na zemi, jsouce od popravce vázán, řekl: „Víte Vykoukale, kdyby tebe nebylo, já bych v tato místa nepřišel! Nežli ty, Urbane, tys na šibenici vlezl a tu košili z toho viselce jsi mně dolů házel. To jest věrná pravda!“²⁷

²⁵ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 165

²⁶ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 41*

²⁷ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Jazyk knih smolných jinak černých, 1935, str. 10*

Této metodě výslechu, kdy mučení přihlíží další osoba, jakožto jeden z účastníků protiprávního přečinu se v soudní terminologii odborně říká podle některých nálezů „**vyznání z úst v uši**“. Následně písař zapisuje veškerou výpověď obou opozitních stran, které si vzájemně odporují, ba se dokonce agresivně dohadují. To nabudí dojem dynamiky, děj se neustále posouvá vpřed a čtenář má pocit, že se na pozadí výslechu neustále něco děje. To dokáže písař pouze za své neuvěřitelné schopnosti zaznamenat vše od nejvíce podstatného, až po ty nejmenší a na první pohled bezvýznamné dílky textu.

Velmi zajímavá je i forma takového zápisu, v níž krevní písař uváděl i celá znění otázek, které podávala respondentovi přisedící komise, Tato metoda byla používána opravdu jen vzácně, přesto má pro studium smolných knih a textů podobného rázu velký význam.

Aneb když se městská rada zeptá...

Krevní písaři měli občas ve zvyku také připisovat ke zněním výpovědí souzených delikventů nebo svědků i otázky, které jim položila městská rada nebo přisedící komise tortury. Tento zápis mívá většinou podobnou strukturu jako zápis dvou nebo více účastníků trestného činu nebo výpovědi trestaného a k „**vejvodu**“ přizvaného svědka.

„Téhož léta 1611. Outrpné vyznání v pondělí po sm Agapitu Jíry Vocáska, podruha ze vsi Skochovic, jednoho z lotrův lesních myslivcův v přítomnosti Jeho Milosti pána, pana Václava ze Vchynic, z Tetova, na Zásmucích, Kolíně a Chlumci,..i také osob z rady vyslaných, jsouce týž Jíra Vocásek do síně před pány vyveden, na dotázání toto seznal:

„Proč jest do toho vězení se dostal?‘ – Šel sem skrze voboru do Skochovic k své manželce a dítkám a šel se mnou jakýsi voják. Dali sme se přeplaviti. Nevím, jak mu říkají; jest vandrovní.

„Proč jsi hrad J. M. Krále zlezl a hospodáře v něm zamordoval?‘ – Já sem ho nemordoval.

„Kdo se Tebou seděli?‘ – Jíra Šňupka, jest poddaný p. Kaplíře z Brodec, jest taky myslivec, bradu má šedivou, poznal bych ho. it. Mikoláš Bunčochář též se mnou tam seděl. Pravili, že jest poddaný p. Kaplíře, jak jest kanclířem.

„Jak ste ho mordovali?‘ – Svázali jej Jíra Šňupka a Mikoláš Bunčochář, nalehlil mu na krk, když ležel na líci a vzali ho za ruce, vázali jej. A já mu lehl taky na nohy. A když on tak hrozně zkríkl, strachem a hrůzou prch [em] sem z světnice...“²⁸

²⁸ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných.* Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 111

S vyznáním takového formátu se čtenář setká málokdy, oblíbenější a pro písaře mnohem jednodušší metodou byl totiž zápis ve stylu rozsáhlého monologu provinilce, o kterém jsme se již podrobněji zmínili.

Když celé přelíčení ze strany provinilce skončilo, bylo na místě jej patřičně zakončit určitým rozsudkem, tedy zdáním a ortelem, jehož podoby uvedeme v další podkapitole.

5.4 Zdání a ortel

Po vyznání delikventa obvykle následuje **ortel**. Před ortelem se jen zřídkakdy objeví takzvané **zdání**, přesto jeho existenci uvádíme, neboť v těchto výjimečných případech představuje důležitou součást ortele. Objevuje se pak i v této, či podobné formě:

Zdání

„Pro takový zlý oučinek, kderého se násilně s tím malým děvčetem dopustil, má ku právu outrpnému pro lepší vyjevení tohoto oučinku podán býti.“...²⁹

Zdání v této podobě předcházelo líčení zločinu ze strany oběti, přičemž soudní komise přizvala k výslechu i údajného viníka, jehož výpověď následovala právě po onom zdání.

Provinilci nemívají v zápisech tendenci vypovídat hned zcela pravdivě, z čehož se odvíjí i následná délka textu. Některé soubory spisů z konkrétních měst dokonce zaznamenávají jak výpovědi obžalovaných trestanců, ale i otázky, které jim podává buď rada města, nebo purkmistr. Mnohdy jsou k výslechu přizváni i svědci incidentů, jejichž otázky a následné výpovědi jsou také zaznamenávány, neboť není možné, aby písař vynechal jakoukoli důležitou informaci, na které by mohla být případně postavena celá problematika.

Jakmile se přisedící rada s konšely a purkmistrem v čele dovolali žádané pravdy a vhodné odpovědi, mučený v posledních silách tvrdil frází: „...A na tom chci umříti“. Nabízí se tedy otázka, co tato vyřčená slova obviněného znamenají, proč je říkají a jakou mají váhu pro celý soudní proces. Je to jakýsi způsob potvrzení toho, co mučený řekl, buď tedy prokázání vykonaného zločinu, a tudíž dobrovolné přiznání, či naopak vyznání nevinu. Písař tedy do smolné knihy napsal v podobě přímé

²⁹ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 277

nebo polopřímé řeči vše, co bylo viníkem řečené. V zápisech se pak také můžeme setkat se výjimečným zvoláním typu „...*nic nevím, na tom umírám!*“.

Počínaje touto větou byl vyřčen i samotný ortel. Ten obsahoval především, jména všech zúčastněných včetně viníka, nejdůležitější informace z celého líčení, důvod odsouzení a ve většina případech pak i způsob trestu, kterým byl obžalovaný člověk usmrčen.

Některé ortely bývají od textu zcela oddělené nadpisem, ale spíše je možné se setkat s variantou, kdy ortel přímo navazuje na text, který reflektuje proces soudního líčení:

„...Poněvadž nadepsaná Dorota před trápením dobrovolně i při trápení vyznala, že s otčímem svejm obejvají, s ním obtěžkala a potom pachole porodivši je v chlívě zanechala a pryč do něho odešla, i pro takový skutek právo ji odsuzuje, aby zahrabána a kolem probita.“³⁰

³⁰ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 73*

6 Terminologie v oblasti soudnictví a procesu tortury

„Právo pak nic jiného není, nežli umění a rozeznání dobrého od zlého, spravedlivého od nespravedlivého, pravého od křivého, mírného, od nemírného, kteréž jednoho každého k tomu vede, čeho se má přidržeti, a čeho se zase vystříhati.“³¹

Mistr Pavel Kristián z Koldína: Práva městská Království českého

Mluvené a psané slovo – to byly, neustále jsou, a vždy také budou známy jako prostředky, které nás odjakživa doprovází nejen literární historií, a to už od samotných počátků písemnictví. Všechny texty takového charakteru, jako mají například právě smolné knihy, nám tak ukazují všechno naše historické bohatství, od toho hmotného až po bohatství jazykové.

Právní terminologii 16.–17. století můžeme považovat za velmi rozmanitou. Abychom ale pochopili hodnotu slova a jeho význam v textu, musíme blíže nahlédnout do jejich původu. K tomu jsme si pomohli etymologickými slovníky dvou významných jazykovědců, a to Josefa Holuba, který společně se Stanislavem Lyerem zpracovali a v roce 1967 vydali „Stručný etymologický slovník“, a Jiřího Rejzka, který se podílel na novější publikaci „Český etymologický slovník“, která poprvé vyšla roku 2001. Vybrané termíny z těchto dvou slovníků budeme zároveň s výkladem i porovnávat.

Slovník Josefa Holuba je vytvořený s velkým důrazem na cizí a přejatá slova. Podle autora, který v úvodu slovníku parafrázoval jazykovědce a stylistu Josefa Václava Bečku, tvoří slova cizího původu velkou a důležitou část slovní zásoby každého jazyka. Jsou projevem styků hospodářských, kulturních a politických a jejich počet svědčí o živosti těchto styků. Tato slova se do naší slovní zásoby odjakživa dostávala skrze styky s příslušníky jiných národů, v našem případě jde ve valné většině o německá slova. Ta měla velký vliv na politiku a veškerou administrativu s ní spojenou. Význam mají třeba i přímé styky kulturní či společenské, které nám pak přinášejí i slova pocházející nejen z němčiny, ale i třeba z francouzštiny.

Oproti tomu je novější publikace Jiřího Rejzka kromě nářečních, a zastaralých zaměřená také na slovní zásobu současné češtiny, včetně slov nespisovných a nově přejatých, zato se nezabývá původem vlastních jmen.

Pokud není slovo stylově neutrální, autor uvádí stylovou charakteristiku, u slov méně známých či nejednoznačných pak objasňuje základní význam, po kterém následuje soupis odvozenin. U slov

³¹ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995. ISBN 80-85903-01-6, str. 19

přejatých pak uvádí i způsob, jak bylo slovo do češtiny přejato, objasňuje jeho původ ve výchozím jazyce.

Pro zajímavost jsme pak při studiu jednotlivých termínů nahlédli také do několika svazků *Ottova slovníku naučného*, *Slovníku staročeského* od Jana Gebauera nebo do *Elektronického slovníku staré češtiny*.

Podle autora *Stručného etymologického slovníku* Josefa Holuba se „na rozvoji slovní zásoby podílí i psané texty, a to konkrétněji například vědecké publikace, informace o chodu hospodářství ve městech, politických a kulturních poměrech naší země s jinými národy, zahraniční obchodní korespondence a jiné administrativní zápisy podobného charakteru. Takto zprostředkovaná slova pak patří do terminologie vědecké, nebo týkající se společenského zřízení nebo i práva.“³²

6.1 Termíny a frazémy v hrdelním právu

Mnoho nových termínů se převzalo z jiných jazyků zejména ze staroslověnštiny a němčiny. Terminologie související se vznikem feudalismu byla značně pod vlivem němčiny, (rytieř, hrabie, man, léno, konšel, purkmistr aj.) zatímco právní terminologie byla většinou původní a velmi starobylá – patřila sem třeba slova a slovní spojení jako je nárok, *glava*, vražda, *póvod*, žalobce, hrdost, násilí na majetku, apod.³³ Velkou většinu, jak můžeme zaregistrovat, tvoří slova spojená s pojmenováním pozic, které byli obsazené příslušníky z vyšší šlechty nebo měšťanstva.

V počátku staré české právní terminologie stále ještě nebyl zaveden výraz pro *trest*, a tak ho společnost nazývá *pomstou* (můžeme zde vnímat skrytou podstatu takzvaného „kolektivního trestu“, který byl typický pro 12. až 13. století). V některých registrech se tento výraz používá až do 15. století. Přesto se pomalu začíná prosazovat nový pojem – *odplata* už začíná být vnímána více jako *trest*, který už má úlohu čistě zastrahující.³⁴ V tomto případě jde o jakousi „krevní mstu“, která byla později nahrazena soudním jednáním.

Osoby spojené s procesem tortury

Na počátku soudnictví v Čechách se komise skládala pouze z jednoho člena, a to ze soudce. V 15. století se ale zavedla městská rada, která zprvu působila jako jeho pomocná síla. Ta se postupně

³² HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. Odborné slovníky (Státní pedagogické nakladatelství), str. 8–11

³³ HRBÁČEK, Josef. *Úvod do studia českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984, str. 32

³⁴ MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995. ISBN 80-85903-01-6, str. 114

rozšířila do sestavy zhruba dvanácti příslušníků, kteří hodnotili závažnost spáchaného deliktu. Mezi nimi byli konšelé, purkmistr a rychtář. Zde je doklad o mimořádném zápisu, ve kterém písař v rámci nálezu reflektuje přítomnost členů soudní komise, byť v 1. osobě plurálu:

„Tu my purkmistr a konšelé města Dobrušky, slyšíce obvinění slovného p. Jana staršího purkrabího panství opočenského, odpověď a vlastní přiznání některá Matěje Citova ze vsi Křovic, vězně, pováživše toho všeho s pilností a bedlivě vzhledše v Práva městská a Zřízení zemské, majíc Pána Boha všemohoucího v paměti, takto o tom s vejhradou Vrchního práva J. M. vysoce urozeného P. P. Jana Rudolfa Trčky, P. P. našeho milostivého a dědičného nalézajíc vypovídáme:…“³⁵

Vedle toho se procesu účastnili i další osoby, jejichž pozice byla podřadná, přesto velice důležitá. Mezi ně patřil bezpochyby písař, pacholek či pacholci, následně kat, popřípadě právní posel. O nich ale v knihách bývá řeč opravdu velmi zřídka.

Konšelé

Konšel byl dalším členem přisedící komise. Slovo konšel je převzaté z francouzského *conseil*, z latiny pak *consilium*, tedy rada.³⁶ Ve srovnání pak můžeme použít i slovo *konzul*. Konzul je diplomatický úředník v cizím státě. Ve starém Římě to byla například dvojice nejvyšších správců země volených na jeden rok. Slovo „konzul“ můžeme odvodit z latinského *consulere*, což ve volném překladu znamená „radit se“. Může se jednat o osobu jako je například odborný poradce, tedy „konzulent“. Celý tento výraz se nejpravděpodobněji z latinského *consultatio*, *consultare*, tedy „radit“. Z tohoto slova konec konců pochází i dnešní podoba slova „konzultace“.

Purkmistr

Městská rada se většinou skládala z dvanácti členů, z největší části právě konšelů. V čele této rady stál purkmistr, v jehož funkci se konšelé střídali pravidelně po čtyřech týdnech. Purkmistr byl zároveň také primátorem, který měl na starosti městské hospodářství. Pojem vyjadřující funkci purkmistra vychází ze staroněmeckého slova *burcmeistr* (z německého *Bürgermeister*), tedy starosta. Německý výraz je složený ze dvou slov, a to slova *burg*, tedy „hrad“ či „město“ a *meistr*, tedy „mistr“.

Rychtář

³⁵ LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 96

³⁶ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3. str. 327

Rychtářem byl nazývaný člověk, kterého běžně známe jako soudce. Název pro tuto pozici pochází z němčiny, konkrétně ze slova *richter*, neboli právě soudce. I u tohoto německého pojmu známe původ, vychází ze slova *recht*, což znamená v češtině „právo“. Volně jej pak překládáme jako „pravda“, „pravý“, „správně“ a podobně. Z tohoto slova pak pochází i naše *rychta*, nebo více užívané a expresivní infinitivní sloveso *rychtovat*, v přeneseném významu pak „dávat něco do pořádku.“³⁷

Relatoři

Osoba, která měla pozici relatora, nepatřila mezi členy soudní komise, která celému průběhu tortury přihlížela. Byl ale jednou z velmi důležitých postav, která měla na starost chod administrativy, která byla s torturou spojená. Chceme-li analyzovat význam této pozice, je třeba zjistit i původ jejího názvu. Jedno z možných slov, ze kterého jméno této pozice vychází, je pravděpodobně slovo relace z latinského *relatio*, což zároveň tvoří i kořen finální podoby slova.³⁸ V českém překladu toto slovo znamená „zpráva“ nebo „vztah“. Přihlédneme-li k danému kontextu, je zřejmé, že bude spíše jednat o pozici, která pracuje se zprávami, v našem případě buď soudního zapisovatele, nebo také člověka, který z celého procesu vytvoří jakousi „tiskovou zprávu“.

Krevní písař

Všechny knihy na světě mají svého autora, stejně tak „krevní knihy“ mají svého „krevního písaře“. Jak můžeme logicky odvodit, krevní písař se bude primárně vázat ke krevním knihám a k jejich tvorbě a správě. Krevního písaře tak můžeme doopravdy považovat za vědomého autora, pod jehož rukou vznikali ony zápisy, a který pečlivě vedl registra delikventů a jejich přečinů proti společnosti. Práce krevního písaře nebyla ve společnosti příliš oblíbená, natož ceněná. Proto se v zápisech, na rozdíl od členů rady, o nich tolik nehovořilo. Je pouze pár případů, kdy se písař pod zápisem sám podepsal, či se o sobě zmínil na začátku nebo na konci zápisu. Tento příklad z knihy města Tábor (ač příliš nezapadá do konceptu měst, kterým se chceme prvotně věnovat) můžeme použít jako věrohodný příklad:

„A tento kšaft a to vyznání jest sepsán ode mě Jana Řepky, písaře krevního k tomu nařízeného ve městě Tábuoře.“³⁹

³⁷ HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, str. 427

³⁸ REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3. str. 588

³⁹ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 17

O některých postavách se ve smolných knihách téměř vůbec nehovoří, přesto je dobré se o nich zmínit. Jedná se spíše o osoby s nižším postavením, které měly na starost samotné vykonání trestů, zacházení s mrtvolami viníků atp.

Pacholci

Mezi *pacholky* se řadili zpravidla muži, kteří v průběhu výslechu vypomáhali s vykonáváním mučícího procesu. Většinou se jednalo o mladé muže, kterému se říkalo *pachole*, neboli z praslovanského složení prefixu *pa-* a supina *choliti*. Druhá část složeného lexému pochází z ruského *chôlit'*, které znamená „pečlivě (někoho) ošetřovat“. Proto se o pacholcích většinou hovořilo jako o chlapcích, kteří obvykle vypomáhali s chodem hospodářství. Sekundární význam má ale tento název v případě, jednalo-li se o výpomoc při procesu tortury a při mučení. Pak se jednalo spíše o čeledína, sluhu, nejbliže však katova pomocníka.⁴⁰

Právní posel

O právních poslech se v knihách nehovoří téměř vůbec, přesto jejich existenci a přítomnost při procesech je třeba zmínit. Můžeme je vnímat jako jedny z pomocníků katů. Posel si jim pravděpodobně říkalo z toho důvodu, že vedli obviněné vězně k trestu, následně ve městech při exekucích vyzváněli na zvonec a vyvolával je, v případě potřeby vykonával menší tělesné tresty, jako bylo „vymrskávání“ nebo vyvádění z města.⁴¹ To se ale týká už následujícího kroku procesu, kdy už byl delikvent odsouzený a potrestaný tělesným trestem nebo smrtí. To ale, bohužel, není záležitost smolných knih.

Mistr ostrého meče

Mistra ostrého meče, popravčího, kata zná téměř každý, přímo ve smolných knihách se o něm ale téměř nehovoří. Písař se o něm zmiňuje pouze výjimečně, a to zpravidla v souvislosti s finálním trestem napsaným v části ortelu. Někdy může použít i jiný výraz pro mistra ostrého meče nebo kata: „*Poněvadž se jest tato Dorota mordův aukladnch nad dvěma dětmi ještě nezletilými dopustila, jak děvče Mandalenu sirotka J. M. P. ze vsi Nepasic, tak pachole nějaké na lesích Na království zamordovala a z světa svedl, zakopávala, od nich jaké věci u sebe měly od mouky peněz pobrala ačkoliv měla podle práva městského N 31 rozdílu posledního jakž pokuta na mordýře uložena jest*

⁴⁰ HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982, str. 352

⁴¹ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dějinách*. V Praze: Rybka Publishers, 1999. ISBN 80-86182-91-6, str. 35

*dokola vpletena býti, však že jest dívka mladá ženského pohlaví, protož tehdy pro velikost těch mordův od mistra popravčího mečem ztrestána býti má vedle práva.*⁴²

Mistr ostrého meče je spíše metaforické pojmenování pro „popravčího“, nebo „kata“. Odvodit si etymologii „popravy“ je celkem jednoduché. Původně se ale v souvislosti s trestem smrti používal frazém „náprava křivdy“, který byl později nahrazený slovem „poprava“. Od něj je pak slovtvorně odvozený název „popravčí“, tedy pozice kata.

Co je ale stále nejasné, je původ slova *kat*. Nahlédneme-li do novějších slovníků, pojem v nich nenajdeme. Ottův slovník naučný nám ale o původu slova *kat* říká, že je původně odvozené od praslovanského slovesa *katati*, ruského pak *katať* s těmito významy – „jezdit“, „válet“, „točit“ nebo dokonce „dělat s vervou“. To by se dalo srovnávat s českým a příbuzným výrazem „kácet“. Zároveň bychom ale mohli zmínit další výraz, a to francouzské pojmenování *exécuteur de la haute justice*, „novější“ název pak byl *exécuteur des arrêts criminels*. Volně je tento pojem v Ottově slovníku naučném přeložen jako „vykonavatel trestních nálezů“.⁴³

Ras

Podobně jako název pozice „krevní písař“ může mít svůj ekvivalent i onen mistr ostrého meče. Povolání *rasa* je totiž spojené s odhazováním a odstraňováním mrtvol odsouzených lidí. Z některých popisů můžeme usoudit, že se jedná o povolání podobné dnešnímu hrobníkovi. *Ras* ale na rozdíl od dnešního hrobníka vykonával zároveň práci kata. Původ slova *ras* také nacházíme v němčině jako *racker*, což v češtině znamená *kat*. Ten byl také nazývaný česky jako „pohodný“ (etymologicky odvozeno od slova *pohodit*) nebo i výrazem „drnomistr“ což napovídá jisté osobité vynalézavosti v tehdejších lidovém názvosloví. Takové slovo pravděpodobně vzniklo spojením dvou slov – slova *drn*, které si můžeme spojit s keřem „houštím“ nebo možná i rašeliništěm, kam byly právě ostatky delikventů následně odhazovány a slova *mistr*, které pochází z latinského slova *magister*, čili učitel.

Ottův slovník naučný jako jeden z mála definuje pozici pohodného takto:

„Výraz pohodný pochází od slova pohoditi; pohodný totiž má veškeré pohozené zdechliny sebrati a na mrchovišti zakopati. Jinak nazývají pohodného též rasem a drnomistrem. Původ těchto pojmenování nelze s určitostí zjistit, nejspíše souvisí jméno to s překroucenými výrazy německými Wasenmeister – Rasenmeister. Kdo hodlá provozovati živnost pohodnickou, musí býti k ní způsobilý

⁴² LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 107

⁴³ Ottův slovník naučný: *ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Devatenáctý díl, Argo, Praha: Paseka, 2001, ISBN 80-7185-274-0, str. 1049

a úplně spolehlivý. Mimo to třeba, by pohodný osvojil si tolik vědomostí o nakažlivých nemocech zvířecích, aby, vykonávaje povinnosti své, seznal podezřelý případ zdechnutí a učinil ihned povinné oznámení politickému úřadu...“.⁴⁴

Průběh tortury

Jak přesně má tortura probíhat nebylo konkrétně určeno ani za doby, kdy už existoval městský zákoník Pavla Kristiána z Koldína (z roku 1579). Bylo jen stanoveno to, že obvinění lidé nemají být „přílišným a násilným“ mučením přetrhováni a usmrcováni. Koldín ve svém zákoníku uvádí dva příznačné typy mučení – delikvent se pověsil na žebřík nebo skřípec. Paradoxně se tato metoda navrátila zpět v 18. století, tedy na samotném konci práva útrpného.

Vejvod

Termíny a frazémy můžeme vypočítat už v momentech, kdy písař reflektoval průběh takzvaného „vejvodu“. Zvláště bohaté na jazykově zajímavé prostředky bývají „vejvody“ při nichž se soudu podařilo u výsledku sdružit dva nebo více, ba i desítky spoluviníků. Ne vždy bylo jejich úsilí úspěšné, přesto bylo možné o všech pachatelích, kteří na zločinu pracovali, získat od vyšetřované osoby potřebné informace. Například takto hovoří v krevních spisech Lounských obviněný mluvčí o jakýchsi tovaryších. „*To k svý duši přijímám a na tom chci umřít. A koho se tu koliv v tom vyznání dotejče, že jim chci to v přítomnosti jejich mluvit.*“⁴⁵ Jakmile mučený totiž začal obviňovat z protispolečenského přečinu jakoukoli jinou osobu, soud mu vždy vyhověl. Dotyčný potenciální pachatel byl následně přiveden do šatlavy před soud, přičemž musel stát „při žebříce a trápení“ a poslouchat obvinění směřované na jeho osobu od již trápeného viníka, a to takzvaně „z úst v uši“. O těchto obou frázích jsme se zmínili už předchozí kapitole, kde jsme se procesem výsledku zabývali detailněji.

Do šatlavy mohl být zároveň přiveden i svědek. Ten musel být bezúhonný, musel být zletilý, nesmělo se jednat o blízkého příbuzného obviněného, nesměli to být hluchí, kteří o slyšeném či slepí, kteří o viděném nemohli vypovídat.⁴⁶

Šatlava

⁴⁴ Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Devatenáctý díl, Argo, Praha: Paseka, 2001, ISBN 80-7203-367-0, str. 49

⁴⁵ OBERPFALCER-JÍLEK, František. Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 58

⁴⁶ ADAMOVÁ, Karolina. Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938. Praha: LexisNexis CZ, 2005. ISBN 80-86920-07-0. str. 41

Podle Holubova etymologického slovníku se jedná čistě o vězení, tedy o místnost, kam se delikventi obvykle přivádí, aby si odpykali trest. Smolné knihy a celkově trestní právo ale pojímá jeho význam poněkud jinak. Jde o místnost, kam je trestanec přiveden za účelem soudního procesu, tedy výslechu a případně i potřebného mučení. Slovo „šatlava“ pravděpodobně pochází z francouzského slova *chatelet*, jehož význam byl často spojován s vězením. Primárně se ale slovo *chatelet* váže k „zámečku“, na kterých se „vězení“ běžně vyskytovala. Se „zámečkem“ je tedy „vězení“ spojováno spíše následkem jakési tehdejší konotace. Takto vnímají původ slova jak například Ottův slovník naučný, tak i etymologický slovník Josefa Holuba. Podobně význam slova „šatlava“ vnímá i etymologický slovník od Jiřího Rejzka. Ten zase přirovnává šatlavu ke „krabici“ nebo „bedně“ (z fr.: *schattel*, tedy krabice). Avšak jak podle Holuba, tak podle Rejzka jde o pouhé hypotézy, které nejsou nikterak doložené fakty.

Stržení z klády

Ihned po zadržení provinilého člověka pacholci nechali se „dobrovolně vyznati“, přičemž byl „stržen z klády“, a to před očima městské rady, purkmistra, konšelů či rychtáře, kterými byl jednou napomenut a následně vyzpovídán. Jakmile se obžalovaný jedinec dobrovolnému přiznání bránil, zástupci středověkého práva se domnívali, že mají na dotyčného člověka vliv ďábelské síly, aby se ke svým zlým činům nepřiznával, a tak po několika pokusech o získání informací přistoupili k samotnému procesu bolestivého mučení.

Ve velké většině případů se pravdivého vyjádření nedočkali, a tak přišlo na řadu „pověšení na žebřík“, tedy moment, pro vyslýchaného člověka začalo opravdové utrpení.

Věšení na žebřík

„Věšení na žebřík“ doprovázely opakované dotazy členů městské rady, přičemž při každé nepravdivé nebo podezřelé odpovědi byl mučený z žebříku stržen. Příkladem by nám mohla být smolná kniha Tábora, která se oproti ostatním dokumentům tohoto charakteru vymyká svou formou zápisu, a to díky svému podrobnému soupisu všech detailů, ve kterém písař dokázal zachytit vše, co se v prostorách mučírny odehrávalo. Podtrhnout napjatou atmosféru se mu podařilo hlavně prostřednictvím zachycení zcela autentické mluvy, zvoláním, nebo téměř vším, co vyslýchaný řekl a písař následně ihned zapsal. Pro oživení situace prokládal písař text zmínkami o jednotlivých činech, které byly součástí mučícího procesu nebo také otázkami pokládanými radou, purkmistrem nebo konšely.

Nastaly také situace, kdy se městské radě žádného pravdivého vyznání nedostalo ani po bolestivém „natažení na žebřík“. Pak volili další možnost z donucovacích metod, jak přimět viníka

podat informace o spáchaném zločinu. Takovéto mučení se intenzivně stupňovalo do té doby, dokud konšelé s purkmistrem a radou města nezjistili vše potřebné, a pokud možno také pravdivě podložené. Intenzita mučení ale nesměla být taková, při níž by měl dotyčný obviněný jedinec zahynout.

Státi „při žebříce a trápení“

Byl-li k výslechu na požadavek primárně mučeného přizván druhý potenciální delikvent, eventuálně oběť trestného činu, stáli vždy „při žebříce a trápení“. Například žena ze zápisu Smolné knihy města Loun, která zplodila nemanželské dítě, si na vyžádání nechala přivést do vězení svého svůdce, se kterým vypovídala: „*Jsouc pro výstupek takový do vězení podána, tu navštívivši mně týž Martin, se mnou v vězení přivřín jsa, dvakráte skutku nešlechtného se mnou se dopustil.*“⁴⁷

„Z úst v uši“ nechat promlouvati

Tento frazém se nepoužíval v zápisech běžně, byla to spíš taková formule, která se užívala čistě v komunitě městské rady nahlízející procesu tortury. Nechat někoho promlouvati „z úst v uši“ přicházelo ve chvíli, kdy mučený zažádal o přítomnost komplice, svědka nebo oběti, která byla napadena. Ta byla přivedena k výslechu a „z úst trestance“ „v uši své“ naslouchala celé výpovědi. Na základě jakéhokoliv svědectví přivedené osoby byl delikvent potrestán nebo naopak „dán na milost“.

Vytahování ke stropu

Další účinnou metodou, jak z delikventa dostat informace, bylo „vytahování ke stropu“ mučírny, a to bez žebříku. Mučený byl se svázanýma rukama za zády vytahovaný hákem na řetězu směrem ke stropu. Na nohy, které byly taktéž spoutané, se věšela závaží těžká téměř 12,5 kilogramu nebo 23 kilogramů. Pacholci mučeného vytahovali pomocí kladky. Tento způsob se častěji také nazýval „tažení z sucha“. V rámci tohoto pojmu odkážeme na *Slovník česko-německý* Josefa Jungmanna, který označuje „tažení z sucha“ jako provádění trestu „beze všech zbrojných nástrojů, z sucha rukama se potýkající.“⁴⁸

Když nepomáhalo ani tažení na kladce, byl trestanec „pálen“, přičemž byl v bolestivé poloze natažený na žebříku a kat nebo pacholci ho pálili rozžhaveným voskem či svíčkou.

⁴⁷ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 41

⁴⁸ JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý*, Díl IV. S–U. Praha, 1838. [online: Vokabulář webový: Digitalizované slovníky] Vydání první. [cit. 31. 10. 2018]

Taková mučení byla velice bolestivého charakteru, a málokdo vydržel přes silnou bolest mlčet. V tu chvíli většinou přišlo vyznání, na jehož základě rada purkmistra, konšelů a rychtáře učinila rozsudek. Jeho znění většinou můžeme ve smolných knihách na konci výčtu výpovědí, tedy v závěrečném ortelu.

„...A na tom všem chci umřítí“

Tato věta připadala zpravidla do řečnického repertoáru odsouzených. Měla dokázat to, že viníková výpověď byla pravdivá, ať se jednalo o potvrzení viny nebo o pravdivé svědectví, že se mučený žádného trestného činu nedopustil. Na základě obsahu výpovědi se určilo, zdali bylo osobu nutné potrestat či nikoliv.

Tato zpráva z roku 1586 hovoří o vyznání Doroty, která zahubila své dítě:

„Jest tak, páni milí, když jsem to děťátko měla, potom naklekla jsem mu na krček, stočila jsem jej a tak jsem je zamordovala. Aby mne měl kdo navozovati, co bych na toho klamala! Žádnej jinej mě na to nenavedl než sám čert... Páni milí, co jsem koliv před trápením, na trápení i po trápení mluvila, na tom všem umírám.“⁴⁹

Vbíjení/vplétání do kola

Jestliže se ale proviněný přiznal ke svému činu, přišel na řadu osudný trest smrti. Jedním z možných způsobů, jak soud připravil delikventa o život, je takzvané „vbíjení do kola“. Při první zmínce si málokdo dokáže představit, jak ono pověstné „vbíjení“ člověka do dřevěného kola mohlo vypadat. Osudné „vbití do kola“ se zcela vůbec nepodobá tomu, jak si v první řadě představujeme, tedy jako probití těla dřevěnými hřeby nebo kůly do kola. Metoda je ale této představě velmi podobná. Existovalo několik způsobů provedení tohoto trestu, každý z nich měl ale přinejmenším podobný účinek. Nejstarší ze způsobů učinil odsouzenému krutou bolet tak, že byl nahý na zem s roztaženými údy, přičemž se na něj položilo kolo od vozu, které vážilo zhruba 20 kilogramů. Následnými údery kolem se mu zpřelámaly všechny končetiny. Od této prastaré metody se odvíjí i ta mladší, která se neméně častěji nazývá „vplétání do kola“. Nohy i ruce potrestaného byly zapletené do příčlů od kola, a to tak aby se končetiny rozdrtily. Následně se kolo i s odsouzeným člověkem nasadilo na kůl a bylo vyzdviženo vzhůru do vodorovné polohy, kde musel zůstat až do úplného rozkladu těla. Takto vnímá vbití do kola zápis Smolné knihy města Loun, kde byl takto popraven muž za zabití děvčete:

⁴⁹ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 163–164

„...byl předně od rathouzu po rynku skrz ulici i celé předměstí až na místo popravni koňmi smejkán, tam za živa od vrchu až dolů přes hnáty kolem bit, hnáty přetlučeny, až posledně s kolem do povětří vyzdvižen.“⁵⁰

Tento druh usmrcení se ve velké většině prakticoval na trestancích mužského pohlaví, mnohdy se používal v kombinaci například s upálením. Tento jev reflektuje ortel například v knize vedené v Pardubicích:

„Poněvadž jest se tak hanebného mordu tento Jan dopustil, jest odsouzen, aby byl koněm smejkán a hnáty aby mu stlučeny byly u rukou i u noh. A potom aby do kola vpleten byl a i s kolem na hranici vložen a na prach spálen byl.“⁵¹

Zahrabávání za živa

Oproti „vbíjení do kola“, kdy byli takto trestáni zpravidla muži, bylo „zahrabávání za živa“ trestem žen, tedy padlých dívek, cizoložnic, či těch, které byly schopné zabít své dítě. „Zahrabání za živa“ vypadalo tak, že odsouzená žena byla posazena na dno jámy, na jejímž dně bývalo trní. Kolem ženy se pak vysázely kopřivy a bodláčí, následně bylo její tělo probodeno kůlem nebo výjimečně probito kolem. Bylo tak tomu například v případě zápisu ve smolných knihách solnických z přelomu 16. a 17. století, kdy se vdaná žena zbavila dítěte zardoušením a zahrabáním jeho tělíčka v lese:

„...jistá Dorna pro zamordování a zaškrvení svého vlastního plodu a krve, totiž dítěte, a v lese jeho zakopání má za ten hroznej a hanebnej skutek přestoupením přikázání božích zahrabáním zaživa a kolem probitím strestána a usmrcena bejti.“⁵²

Kšaft

V některých smolných knihách se často objevují i takzvané „kšafy“. Termín je nejvíce podobný německému *geschafft* neboli v doslovném překladu uváděno jako „v poslední vůli“. V případě smolných knih se pak jedná o **závěť**, neboť tomu napovídá jak samotný název, tak i charakter textu. Některé „kšafy“ byly do knih vloženy samostatně na lístku nebo přímo vepsány mezi samotné zápisy.

⁵⁰ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 78

⁵¹ *Tamtéž*, str. 142

⁵² *Tamtéž*, str. 175

S kšaftem jsme se mohli setkat například ve smolné knize města Dobrušky a to ve dvojí podobě. Níže uvedený „kšaft“ je součástí samotných zápisů do smolné knihy, druhý „kšaft“ je sepsán v *Zápisech v koproforu*.⁵³

„Kšaft Kateřiny manželky Víta Krčmy.

Léta 1611 v pondělí po svatém Michalu Archandělu Kateřina Vítkova před osobami radními o těchto dlužích svých oznámila o nich před smrtí svou kšaftovala

Nejprv na Opočně, že jsou dlužni... 2 stě kop míš.

na dlužích za lidmi, jakž rejstřík na

to udělaný v truhlici její zamčený

ukazuje..... 70 kop míš.

Paní Kryštovka, panská v Přepyších

za pivo..... 9 kop míš.

na to dala..... 2 kopy míš.

Pan Kryštov, panský v Přepyších..... 50 kop míšeňský

Jiřík Cihlář Třebechovicích, nemohla

se upamatovati nijak co zůstává, bylo toho 20 kop míš., ale dával mi na to peníze

Jan Čepelka v Zádolí zita 2 k

A co na stěnách bylo dluhu jest to

smazáno

V truhle zamčený plátna něco černýho a jiného tři kusy ač není ho

mnoho, tři cejchy, tři ubrusy, kožíšek

vodívací, za 8 kop rouch vyšívavých,

peřin kusův 5, konvička, žitlík a mísa

⁵³ *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz> (verze dat 1.1.8, citován stav ze dne 24. 3. 2019)

Jednou ze zajímavostí je to, že ačkoliv například ve výše zmíněné edici smolné knihy jsou zapsány pouze dva „kšafy“, ve vysvětlivkách publikace Emila Pavla Lányho se tento termín neobjevuje. Proto jsme se obrátili na *Elektronický slovník staré češtiny*, který je dostupný na internetovém *Vokabuláři webovém*.

6.2 Jazykové prostředky smolných knih

Smolné knihy jsou, co se týče jazyka, doopravdy bohaté a různorodé, ačkoliv stále mluvíme o textech administrativního charakteru. Obsahem jsou ale od běžných register a záznamů naprosto odlišné. Smolné knihy na rozdíl od jiných záznamů obsahují kromě typických úředních frází také doslovné výpovědi mluvčího, díky kterým je v textu dosaženo jisté dynamiky a „živosti“.

Nejvýznamněji ale textovou dynamiku ovlivňuje větná skladba a slova užitá v samotné výpovědi. Tyto dva aspekty vypovídají jak o šířce slovní zásoby obžalovaného jedince, tak i jeho společenském postavení, v neposlední řadě pak také o stresové situaci, ve které se mučený delikvent během tortury nacházel. V první řadě se budeme soustředit na textový segment, který nejvíce vypovídá o samotném obviněném jedinci. Výběr slov totiž mimo jiné odkazuje i na charakter mluvčího, jeho inteligenci a morální postoj k životu. A protože se většinou jedná o nenapravitelné delikventy, kteří se mnohdy provinili i v minulosti a mají nabytý trestný rejstřík, pravděpodobně se nebude jednat o jedince z vyšší šlechty, čemuž odpovídá i výběr použitých slov. Řeč, kterou ale mluvčí hovoří, nemusí odkazovat pouze na jeho postavení ve společnosti, ale i jeho původ.

Ve smolných knihách se ale také setkáme s výrazy převzatými z cizího jazyka nebo slovy takzvaně zdomácnělými, chceme-li přejatými. Význam některých slov je ale těžko definovatelný, a tak jsme si vzali na pomoc některé slovníky, ať ty etymologické, slovníky cizích slov nebo ty, které se zabývají starší češtinou. Jedním z nich je „Malý staročeský slovník“ od kolektivu tří autorů, a to Jaroslava Běliče, Karla Kučery a Karla Kamiše.

Se zřetelem k svému určení slovník neobsahuje všechnu dochovanou slovní zásobu staré češtiny, ale zaznamenává jenom slova a jejich významy, která v dnešní češtině neexistují, popř. která sice existují, ale v starých dobách měla význam nebo některé významy odlišné. Z velké části se nezaznamenávají ani slova odlišná od dnešního jazyka pouze svou hláskovou podobou, pokud staročeská podoba příliš neztěžuje porozumění.

⁵⁴ LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 60

6.3 Řeč prostého lidu a zločinců v 16. a 17 století

Řeč prostého lidu spadajícího pod nižší společenskou vrstvou je bohatá především na hrubá oslovení a expresivně zabarvená slova, která v současné době leží na prahu jazykové periferie a v komunikační situaci mají místo zvláště při neformálních příležitostech.

Některé jazykové prostředky a jejich použití bývá v mnoha ohledech často neznámé, tajemné a jejich prvotní význam čtenářům může být i naprosto skrytý. Jako u každého studia historického dokumentu bývá velice těžké rozeznat roli a podstatu některých slov, která se vyskytují hlavně ve větách přímé řeči, zapsané ve smolných knihách. Právě přímá řeč poukazuje na existenci tak prosté podoby staré češtiny a mnohočetnost jejího užívání mezi vrstvou městského a vesnického obyvatelstva.

Vývoj jazyka zapříčiňuje to, že stará slova neustále nabývají nového významu, a také vznikají slova nová, která nesou význam něčeho nového a doposud nedefinovaného. Nová slova již od dávných dob vznikala tak, že takzvaně „zdomácněla“. Tento proces trval až desítky let, ne vždy byl ale úspěšný. Výjimečným případem jsou třeba jazykové prostředky, které spadají nebo slang, jejichž vývoj bývá rychlejší, a zároveň se význam slov v podání slangu v komunikaci dlouho neudrží. Právě přejímáním slov zejména z románských jazyků a latiny se obohacovala slovní zásoba nejen ve společenské a kulturní oblasti, ale i odborné. Němčina pak ovlivňovala řemeslnickou terminologii a běžnou lidovou řeč.

Součástí lidové řeči, zvláště té, která byla typická pro nižší společenské vrstvy, které eventuálně měly co do činění se zákonem, je nepochybně i **argot**. Mluvíme-li o zlodějském nebo jakémkoli argotu z vězeňského prostředí, je vhodné zmínit úryvek ze stati jménem *Argot a slang* od již zmíněného jazykovědce Františka Jílka-Oberpfalcera, kterou publikoval ve sborníku *Československá vlastivěda* autora Ondřeje Hujera z roku 1934:

„Lidé bez stálého povolání, tuláci, žebráci, falešní hráči, zloději a pod. vytvářejí si zvláštní mluvu také ze snahy, aby se jí dorozumívali jen mezi sebou. Je to nástroj jejich boje s ostatní společností. Takový „tajný jazyk“ vzniká tím, že se jednak mění slova a tvary obecného jazyka národního, jednak se v hojně míře přejímají výrazy cizí. Zločinecký živel má čilé styky se sousedními příslušníky jiných národností; nemajíce pevného bydliště, často přecházejí přes hranice. Proto jsou přejaté prvky v mluvě zločinců tak hojné.“⁵⁵

⁵⁵

HUJER, Oldřich. *Edice Československá vlastivěda*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1934

V případě smolných knih je podle některých odborných publikací velmi těžké určit, kde přesně leží hranice mezi zlodějským argotem a pouhým dialektem.

Jak už jsme se zmínili výše, jedním z výrazných aspektů řeči vyslýchaných delikventů jsou jazykové prostředky s důrazem na expresivitu. A právě slova hrubě citově zabarvená jsou jedinečným prostředkem k tomu, jak dnešní společnost přiblížit k nižší vrstvě společnosti, které žila v době raného novověku.

Vulgarizmy

Ač jsou dnes drsné vulgarizmy v současné literatuře spojeny převážně s poetikou textu, v případech smolných knih převládá funkce vulgarismů spíše ve spojitosti s typickými rysy lidové mluvy nižších vrstev. Některé vulgární výrazy si ale zanechaly význam už od počátku jejich používání. Takovýmto typickým příkladem je slovo **kurva**, substantivum rodu ženského, v současné češtině značně urážející, v běžné komunikaci používané čím dál častěji, zato s důvtipem.

Na několika následujících příkladech si ukážeme to, v jakém kontextu se nejčastěji slovo *kurva* používalo:

„... A ony mně řekly dáti za to 6 grošů, totiž Káča a Čapka. I nesla jsem to o střípku tam, abych toho dovedla a dala jí; a on Šichánek mne potkal v domě a řekl mi: ‚Co to, kurvo?‘ a vyrazil mi ten střep z rukou...“⁵⁶

„Jakýhos pacholka u Kláštera u Kouřima oblúpily sme; byly sme tři kurvy.“

„Jana, kurva n. Michala Černého z Černý za Bory:...Tu sobě kázali jísti dáti a my s nimi všechny kurvy jedly.“⁵⁷

*„It.: Když ti lotři šli do krčmy a potkali se se dvěma. A hned je bili a mordovali. A my všechny tři na to jsme se dívaly. A ta **kurva merhovaná** pravila: ‚Bíte a mordujte!‘ A Kalafka mě pškala loktem.“*

Podle *Stručného etymologického slovníku jazyka českého* od Josefa Holuba nemá slovo *kurva* pravděpodobně s primárním výrazem pro „nevěstku“ nic společného. Údajně vychází z genitivu praslovanského slova *kury* (tedy *kurъve*), které původně označovalo „slepici“.⁵⁸ Je možné, že ženy,

⁵⁶ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné*. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 39

⁵⁷ *Tamtéž*, Stezky, str. 89

⁵⁸ HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. Odborné slovníky (Státní pedagogické nakladatelství), str. 274

kteře byly nazývány „kurvami“, mohly prostému lidu svým výstředným chováním konotovat některá zvířata. Koneckonců i dnešní doba má pro takovéto chování své přirovnání, zvláště pro děvčata „chovat se jako slepice“.

Ač se ale jedná o slova, která nám dnes konotují vulgaritu a nemorální vyjadřování, lidé jimi primárně neprojevovali zájem urazit druhou osobu. Například v případech předchozích, kdy vyslychaná žena mluvila o sobě a spolupachatelkách jako o „**kurvách**“ či „**kurvách merhovaných**“, se nejedná nutně o urážku, ale pouze o jednotné označení tří žen, které se živily stejným povoláním, a to prostitucí. Zajímavostí je spíše ono označení *merhované*. Primární význam adjektiva *merhovaný* jak v dnešní podobě češtiny, tak i raně-novověké češtině odkazuje například na druh látky, který je řekněme „pruhovaný“ nebo „strakatý“.⁵⁹ Je tedy otázkou, jak ono spojení vzniklo. Je možné, že odkrytý význam neobvyklého spojení nám pomůže kontext, ve kterém bylo spojení použito.

Merhovaným kurvám se také říkalo zkráceně *merhyně*, neboli doslovně nevěstky. Slovo *merhyně* ale není pouze hříčkou takzvané univverbizace slov, (univverbizace – metoda transformace víceslovného pojmenování v jednoslovné) má kořeny ze staroněmeckého *merke*, tedy nevěstka. Můžeme se setkat i s adjektivy v podobě *merhyňský* (např.: merhyňský domek). Ve své podstatě můžeme toto slovní spojení nazvat jako jakousi formu pleonasmu, neterminologicky pak řečeno jako významově nadbytečné vyjádření mluvčího za účelem zdůraznění informace.

Zajímavý je i ten fakt, že ve slovníku prostého lidu nenajdeme žádné nadávky, které by jakkoli odkazovaly na chovnou zvěř. Taková vulgární oslovení, která se běžně používají a bohužel se dostávají i do veřejné komunikace, nepředstavovala pro komunikační společnost nic typického. Důvod měli totiž zcela prostý – domácí zvěř, jako byl například vůl, kůň nebo kráva představovali pro tehdejší lid velké bohatství. Používat denotát odkazující na reálné zvíře, jehož vlastnění představovalo jakousi hospodářskou úspěšnost a ponižovat jej na úroveň urážky cílené na lidskou osobu, nemělo v době minulé pro lexikální vývoj žádný závažný význam.⁶⁰

Jedním za takovýchto nejčastějších slov, které bylo používáno jako nadávka, je slovo **šelma**. V následující větě je zřejmé, v jakém kontextu se nadávka nejvíce využívala:

„Nevím, kdo z nich to řekl: ‚Jalovkovi pacholci nejsou než šelmy!‘“⁶¹

⁵⁹ BĚLIČ, Jaromír, Adolf KAMIŠ, Karel KUČERA a Václav KRÍSTEK. *Malý staročeský slovník*. [online]. [cit. 2019-04-08]

⁶⁰ NĚMEC, Igor. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980. str. 5

⁶¹ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Význání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 107

Malý staročeský slovník poukazuje na to, že je nadávka přeneseného významu a primárně odkazuje na člověka, který někoho podrazil. Podvedený jedinec obviněného tj. označuje za **lotra**, **dravce**, a **darebáka**. Zajímavostí je, že v období morové epidemie tak byla ku příkladu označována i **morová rána**. Údajně se jednalo o jednu z nejhorších nadávek, kterou mohl mluvčí někoho oslovit. Slovo tak získalo další ekvivalenty, a to **šelmování** a **šelmovati**. Obě dvě slova ale mají rozdílný význam – substantivum „šelmování“ označovalo chování jedince, který jednal jako již zmíněná šelma, zatímco infinitivní sloveso „šelmovati“ znamenalo nadávat někomu do šelem nebo do lotrů. Jako označení pro lotra, čtveráka nebo darebáka se mírně používalo i německé slovo *hundsful*, které taktéž znamenalo v překladu „šelma“. V cizojazyčné podobě se ale uchytilo pouze velmi málo.

Použití některých hrubých označení nemusí být v souvislosti pouze s negativními jevy, může být v některých komunikačních situacích až komické. Příkladem může být výpověď ze Smolné knihy města Pardubic z 16. století, která reflektuje dialog dvou protagonistů:

„Potom sme tu spolu lehli a on mi vždycky smradil. A já mu řekl: Proč vždycky smradíš? A on mi zase řekl: Co bych to v sobě choval, jebáku?!“

Avšak krátce k výše zmíněnému oslovení „jebáku“ či „jebákyně“. Pro mluvu nižší společnosti bylo toto oslovení vcelku příznačné a velmi časté. Mnohdy označovalo pouze nadávku, když ale budeme chtít uvést podstatu výrazu na pravou míru, je třeba nahlédnout do odborných publikací, které se přímo staročestinou zabývají. Například podle *Slovníku staročeského* od uznávaného českého jazykovědce Jana Gebauera jde o pojem, kterým byli nazýváni zejména tuláci, bezdomovci či žebráci, tedy ta nejnižší společenská třída.⁶² Následující příklad nám může posloužit jako důkaz:

⁶² GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský*, I–II. [online] Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903 a 1916; Praha: Academia, 1970. [cit. 2019-04-08]

„...*Ta Skokanova žena Lída tak jest mi řekla:*

Jebákyně zvyjebaná! Víš-li ty, kdo sem já? Že ty musíš pode mě slouti s tvůj muž pod mýho muže! Já jsem nad tebou i nad jinejmi vandrovními kurvami hejtmankou a můj muž hejtmanem nad jinejmi vandrovními lotry nebo pacholky!...“⁶³

Deminutiva

První význam deminutiv v textech a mluvených projevech bývá jednoznačný. Jejich úkolem je obsahově projev ozvláštnit. Jejich výskyt může být pouze sporadický, navíc je zcela závislý na kontextu a situaci, kdy jej mluvčí používá. Deminutiva jsou spolu s vulgarismy a jedním z nejčastějších jevů, užívajících se v přímé řeči potenciálních viníků. Tento atypicky používaný jazykový prvek se nachází na jedné straně lexikální periferie slovní zásoby.

Ačkoliv dnes používáme deminutiva záměrně a v kladném slova smyslu, a v úmyslu mluvený nebo psaný text nějak ozvláštnit, v textech smolných knih tomu bylo právě naopak. Jejich charakter se taktéž vymezuje jako expresivní, intuitivně pak tedy považujeme tento jazykový prostředek a jeho používání v běžné komunikaci za nevhodné.

Deminutiva často zazněla hlavně při výslechu žen. Z textů je mnohdy patrné, že zdrobněliny používaly zejména ženy. V následujících ukázkách se přesvědčíme o tom, že dysfemismy sloužili explicitně jako jazykový prvek, který doprovázel pouze negativní kontext konkrétních situací. Tento úryvek je z knihy smolné města Tábor z roku 1609:

*„Před Jich Milostivými pány a právem k tomu zlému oučinku a skutku se znám, že sem to učinila a přikázání Pána Buoha sem přestoupila a to děťátko sem zamordovala. A to děťátko sem měla s tím Václavem, Valachovém synem. A s ním sem přebývala vod roku a s jiným žádném. A von jest mnou vinen. A kázal mi jest to děťátko zahubiti a zamordovati, a jestliže toho neučiním, že mne zabí, kde na mne přijde a trefí... Ležela sem na chlívě a u Maršů v zahrádce tam sem je měla a porodila to dítě. Vzala jsem je za hrdýlko a táhla a táhla sem je k sobě a lehla sem na ně, abych je udávila.“*⁶⁴

Smolné knihy jsou výjimečné především svým obsahem, a to díky kontrastu, který se nachází mezi sférou prostého lidu, delikventů a úředních osob. Proto se podíváme i na typické znaky i textů ryze administrativních, které jsou v zápisech taktéž nepostradatelné.

⁶³ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 190

⁶⁴ *Tamtéž*, 161

6.4 Úřední jazyk ve smolných knihách 16. a 17. století

V předchozí kapitole jsme ukázali, jak se ve smolných knihách odráží prostá řeč prostého lidu i delikventů. Značnou část zápisů mimo jiné tvoří i texty administrativního charakteru. Některé studie prokazují to, že texty čistě úřednického rázu, které jsou od přímých výpovědí mučených trestanců na první pohled odlišné, byly písařem do knih dopisovány až po samotném výkonu tortury.

Texty, které reflektují výpovědi mučených lidí, bývají velmi pestré – tomu pak odpovídá například právě i kontrast mezi **větnou skladbou**, a to konkrétně výpovědi provinilců a administrativních textů.

Této pestrosti v zápisech se většinou dosahuje velmi neobvyklým postavením větných členů ve větě, a také kombinováním souvětí spolu s jednoduchými větami. Je nutné podotknout, že žádná z institucí, jejíž záznamy byli dochovány v jakékoli podobě, nemají tolik vyvinutý syntaktický systém, jako právě záznamy práva útrpného vedených na českém území.

Větná struktura smolných knih bývá na pouhý dojem velmi dynamická. Vzhledem k množství sebraných informací a potřebě je sdružit do jedné věty bývá syntaktická stránka zvláště složitá.

Protože jiného prostředku, než jsou slova, písař neměl, bylo potřeba dokázat autentičnost mluveného textu syntaktickým a syntagmatickým ozvláštněním. Písař se při procesu výslechu zabýval hlavně přímou výpovědí zadržného, kterou následně zapsal. I přes obtížnost řeči prostého lidu dokázal napsat vše tak, jak slyšel, a to včetně odchylek ve větné skladbě, které bychom dnes standardně v hovorové mluvě nepoužívali.

Nicméně, o rozsáhlosti stále můžeme mluvit jen v případě, jedná-li se o části jako je zdání nebo ortel, ale ne o přímou řeč nebo nepřímou řeč. Ty totiž tvoří jednotnou a velmi charakteristickou složku pro texty takového typu, a to zpravidla díky své jednoduchosti a údernosti, kterou se přímá řeč obžalovaných provinilců vyznačuje. Naproti tomu se od těchto vět, které nazýváme výpověďmi, ortel, zdání, případně jiné nadstandardní články textů, vymykají nejen lexikální stránkou, ale i syntaktickou strukturou.

Velkou roli hrál v administrativních textech i **cizí jazyk** – konkrétně pak zejména němčina a latina, zřídka pak francouzština. Příkladem nám může být datace, která se v řadě případů psala latinsky. Takto vypadala v jednom ze zápisů pardubické smolné knihy:

„Actum in consolio sexto julii Anno 1611.“⁶⁵

⁶⁵ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 134*

Ve volném překladu tedy: „*Stalo se tak šestého července roku 1611*“

Některá česká slova písař nahrazoval latinskými nebo německými výrazy, které v textu působí o něco odborněji než jejich české ekvivalenty.

Méně časté jsou pak třeba zápisy psané na území Čech, které jsou kompletně napsané německy. Příkladem nám může být jeden ze zápisů do koprofora z knihy smolné města Dobrušky:

„*Abtretung Franz Zelinger der Coprophorne dem Carl Zelinger, seinen Sohn.*

Ich Endesgefertigter urkunde und bekenne heimit vor jeder Männiglich besonders da wo Vonnäthen wie nach ich in Rucksicht meines hohen Alters mich entschlossen, die beym Stadt Dobruschka steuerbar und mir eigenthümlich angehörige Coprophorne meinem Eheleblichen Sohn Carl Zelinger bischer aber bey Einem Löbl. K. K. Feld-Artillerie Regiment stehenden Canonier zu überlassen...“⁶⁶

Texty smolných knih jsou velmi bohaté na **zkratky**. Používání zkratk v textech smolných knih je velmi individuální, přínosnou, a zároveň složitou záležitostí. V dobách, kdy texty takového administrativního charakteru začaly vznikat, bylo označování některých ustáleně užívaných slov nebo slovních spojení takřka vítané – zkratky na jedné straně ušetřily čas, a na straně druhé dávaly prostor pro zápis už tak bohatého mluveného slova do písemné formy.

První zkratka, která nás těmito texty téměř běžně doprovází, je „Item“ (zkráceně také It.). Ta se obvykle vyskytuje na začátku zdání či přímých výpovědí při trápení, je to zpravidla počáteční slovo, které předcházelo konkrétně samotné výpovědi.

Mezi zkratky můžeme hypoteticky zařadit i některá slova, která netvoří jednoznačný a explicitní celek, tudíž je třeba si jeho význam domyslet a správně zařadit do větného kontextu. Tyto zkratky jsou pak zakončeny zpravidla tečkou či koncovkou určitého slova zařazenou do horního indexu.

Typickým případem používání zkratovitě vypsanych slov jsou například slova jako „nebožtík“ nebo „svatý“. V následující tabulce jsou vybrané sepsané zkratky, které se v zápisech objevují nejčastěji:

⁶⁶ LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 158

Tabulka 1: Tabulka nejčastěji užívaných zkratk v zápisech smolných knih

Zkratka	Rozeepsaná verze	Význam zkratky	Příklad využití
Act.	„Actum“	„stalo se“	„ Act. f [eria] IIII. post Conversionem S. Pauli anno salutis 1523. ⁶⁷
Alb., (gr. alb.)	„albus“	„bílý“, („groš bílý“)	Většinou ve spojení „gr. alb“, zkratka pro bílý groš, zkratka pro historickou měnu
Ect., (etc.)	„et cetera“	„a tak dále“	„...JMC hejtmana na Pardubicích, p. Jana Vostřešanského ect. Jan Vaniš z městečka Holic...“ ⁶⁸
It.	„Item“	„taktéž“	„ It. K tomu se znám, že jsme spolu tu klisnu ukradli...“ ⁶⁹
J. M ^{ti} . (C).	„Jeho Milost (císařská)“	viz Rozeepsaná verze	„ J. M^{ti}. vysoce urozenému pánu, panu Adamovi Erdtmanovi Trčkovi hraběti z Lipé na Náchodě...“ ⁷⁰
n., ne., neb.	„nebožtík“	viz Rozeepsaná v.	„...Oršila z městečka Tejnec k tomu se, aby tím mordem, kterýž se nad ne. Martinem bednářem, manželem jejím, nevinně v noci stal...“ ⁷¹
P. B. V.	„Pán Bůh Všemhoucí“	viz Rozeepsaná v.	„...bedlivě skutku takového nešlechetného spáchaného proti přikázání Pána B. V. ...“ ⁷²
P. P. (P). purk. sv., s ^m , s ^o	„Pan purkmistr (a páni konšelé)“ „purkmistr“ „svatý“, „svatém/-ého“	viz Rozeepsaná verze viz Rozeepsaná verze	„...urozený P. P. náš nejmilostivější a dědičný majíc na ně od dobrých poctivých lidí nemalé přímluvy...“ ⁷³ „Léta 1588 ve čtvrtek po s^m Matouši...“ ⁷⁴ „V pondělí, dne s^o Michala, jsou puštěn...“ ⁷⁵

⁶⁷ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 345

⁶⁸ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 121*

⁶⁹ *Tamtéž*, str. 135

⁷⁰ LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 106

⁷¹ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 96

⁷² LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví, str. 41

⁷³ *Tamtéž*, str. 101

⁷⁴ OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky, str. 254

⁷⁵ *Tamtéž*, str. 280

Některé zkratky bývají zřídka v některých edicích pak rozepisovány, podobně jako v tomto případě:

*„Léta páně roku 1641 v outerej před s[vatý]m Havlem opatem mezi Mikolášem Skřivanem, předešlým poslem práva rychtářského z jedné a Pavlem Kopřivou, nynějším poslem téhož práva rychtářského z strany druhé s povolením **Jeho Milosti císařské**, pana rychtáře, pana purkmistra, pánův, též pana rychtáře městského, stala se jistá směna,..“⁷⁶*

System zápisů a výslechnů do smolných knih dlouho fungoval a byl velmi dobrou metodou k archivaci záznamů o soudních procesech, přesto se smolné knihy přestaly v polovině 18. století vést. Tato společnost velmi opovrhovaná, administrativní práce dodnes nevymizela, ale její zlomky můžeme stále najít i v současném českém soudnictví. V následujících kapitolách se zorientujeme na důvod zániku smolných knih a na jejich odkaz v soudních protokolech dnešní doby.

⁷⁶ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spolupráci se Státním okresním archivem Trutnov a Městským muzeem ve Dvoře Králové nad Labem, 2010, 229 s. Krkonoše - Podkrkonoší, suppl. 9. ISBN 978-80-903741-5-7. str. 152.

7 Poslední smolné knihy a „registra práva útrpného“ před zákazem tortury v roce 1776

Od samého počátku, kdy zápisy ve smolných knihách začaly vznikat, se jejich podoba výrazně neměnila. Až v posledních letech, kdy se veřejností šířila diskuze o zakázání tortury, se texty začaly měnit, a to jak ve struktuře, tak i v obsahu. S přibývajícím časem se totiž měnila i podoba trestního práva. S ním se pak měnil i systém archivace zápisů při výslechu. Například některé zápisy od poloviny 17. století postrádaly dříve nepostradatelné součásti zápisů⁷⁷, byly úhlednější, pro některé dokonce i čitelnější co se jazyka týče.

Postupem času se ze zápisů začaly vytrácet nejen důležité úřední informace (například o městských právech stanovených zákoníkem), ale také z velké části samotný identický zápis výslechu delikventa, který byl pořízen při mučení. Zhruba od poloviny 18. století pak texty vypadaly podobně jako ten následující:

Třicátého ledna roku 1748 byli odsouzení delikventi ze Dvora Králové:

„Jiří Chaloupka a Jiří Pšenička po vytažení jazyka týlem vloženi a zaživa pálení, naproti tomu Jan Vrbický, Jiří Veselý a Anna Bartáčková v železích a poutech na veřejné silnici vykonán býti majícím dílem potrestáni býti mají podle práva.“⁷⁸

Z ukázky můžeme poznat, že důležité části z původní struktury jsou v mnoha případech stále zachovány, včetně rozsudku. Výraznější změnu můžeme pocítit v obsahu a jazyku. Ačkoliv je úřední řeč stále stejně květnatá jako například v polovině 16. století, postupně se ale vytrácí jedna velmi důležitá složka, která dělala smolné knihy právě smolnými knihami – už ve velmi málo zápisech se můžeme setkat s autentickou řečí právě mučených provinilců, kteří svou vinu věčně zapírají, už ze smolných knih necítíme napnutou a temnou atmosféru městských šatlav, strach člověka z blížícího se rozsudku smrti. Už tolik neklade důraz na co nejdůkladnější zobrazení samotného procesu mučení, ale spíše na důležité složky, které jsou v soudním jednání klíčové – datum, kdy se výslech odehrál, všechny zúčastněné osoby, krátké vyličení problémů či rozuzlení a v neposlední řadě popřípadě i nastolení trestu.

Josef Sonnenfels, klasicistní právník a teoretik pocházející z Mikulova, publikoval v roce 1775 pojednání *O odstranění útrpného práva* a přispěl tak k anketě o zrušení tortury, kterou zahájila císařovna Marie Terezie v listopadu 1773. Mučení bylo zakázáno až na počátku roku 1776. Tortura

⁷⁷ FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spolupráci se Státním okresním archivem Trutnov a Městským muzeem ve Dvoře Králové nad Labem, 2010, 229 s. Krkonoše - Podkrkonoší, suppl. 9. ISBN 978-80-903741-5-7, str. 47

⁷⁸ *Tamtéž*, str. 63

v celém soudním systému definitivně v tomto roce zrušena císařovnou Marií Terezií, a to na popud právě onoho veřejného hlasování. Zajímavým a pro mistry popravčí i zcela jistě příjemným byl „vejpis z práva“, který nevinil kata ze smrti obviněného, který zemřel při tortuře. Za případnou smrt mučeného nesla odpovědnost městská rada, která torturu a její stupně v daném případě nařídila.

Od toho roku se jak městská práva, tak i soudní systém neustále měnil. Revoluční byl například v Rakouském císařství rok 1848 nebo pak následně rok 1918, kdy vznikl samostatný Československý stát.

8 Charakteristika současných soudních protokolů

Oproti zápisům ve smolných knihách v 16.–17. století jsou současné protokoly ze soudních jednání na první pohled zcela odlišné. Podíváme-li se na úryvek zápisů ze soudního jednání, je patrné, že se liší jak strukturou, tak obsahem nebo i metodou zápisu informací o osobách, které se soudu zúčastnily.

Dnešní doba je plná technologie, a s tím souvisí i široká škála způsobů, jak informace zaznamenávat. Současné záznamy ze soudních jednání se od historických „register práva útrpného“ liší především tím, že mohou být pořízeny více způsoby. Dnešní doba je zároveň také v jisté míře přizpůsobena tomu, aby se informace rozšířily mezi širokou veřejnost. Kromě tisku pak, samozřejmě existují videozáznamy nebo audiozáznamy. Ty pak nahrazují vše, co krevní písáři měli za úkol zapsat.

Na základě toho pak byla celá struktura zápisů velmi zjednodušena, přesto stále zachována. Na ukázkou můžeme použít vzorový text, který slouží jako studijní podklad pro studenty práva na Masarykově univerzitě v Brně:

„Zápis soudního jednání (občanskoprávní řízení) - Městský soud Brno

<i>Datum:</i>	<i>23. 4. 2015</i>
<i>Spisová značka:</i>	<i>63 C 397/2014</i>
<i>Soudce:</i>	<i>Mgr. Judita Fadrusová</i>
<i>Žalobkyně:</i>	<i>Alena Outratová</i>
<i>Žalovaný:</i>	<i>Michal Outrata</i>
<i>Předmět řízení:</i>	<i>Rozvod manželství</i>

Soudní jednání, které se konalo 23. 4. 2015, se jednalo rozvodu manželství...“⁷⁹

⁷⁹ ZICHOVÁ, Tereza. *Zápis ze soudního jednání – Praktikum z teorie práva* [online], Masarykova univerzita, Brno, 2014, [cit. 29.3.2019]. Dostupné z: www.studocu.com

Z tohoto úryvku je patrné, že veškeré tyto informace jsou velmi podobné **dataci**. Z něj se taktéž dozvídáme veškeré potřebné informace o datu a místě konání soudního jednání. Dále následoval krátký úvod do problematiky a předmětu soudního jednání ze strany zástupkyně žalobkyně.

Kromě tohoto prvku lze v soudních protokolech současné doby najít i další prvky, které se shodují s charakterem textů smolných knih. Tyto prvky jsme shrnuli do následující tabulky:

Tabulka 2: Shodné prvky zápisů smolných knih a současných soudních protokolů

	Charakteristika daného prvku	Úryvek ze zápisu smolné knihy	Úryvek ze současného soudního protokolu
Nález	Krátká část vztahující se k úvodu, ve které písař (zapisovatel) představil všechny účastníky soudního řízení.	„...v přítomnosti urozeného pana Buriana Svítkovského ze Škudl, ten čas ouředníka na Pardubicích, pana Martina Zicha a osob z ouřadu města Pardubic vyslanejch...“ ⁸⁰	„...Bylo zahájeno za přítomnosti soudkyně, soudní zapisovatelky, žalovaného, žalobkyně a její právní zástupkyně.“ ⁸¹
Zdání	V případě smolných knih se objevuje společně s ortelem, krátké shrnutí celého procesu.	„Zdání... že jest on Bartoň Hurt Floriána Čmunchala, souseda svého, tak ohavně beze vší lítosti a beze vší příčiny k tomu od něho Floriána sobě dané, přišev nočně do jeho domu, sekerou velmi zbil...“ ⁸²	„Zástupkyně žalobkyně nakonec uvedla, že z výsledků je zřejmé, že spolu nežijí, žalovaný má již jiný život a manželství je dlouhodobě rozvráceno. Žalovaný k tomu pouze dodal, aby soud manželství rozvedl.“ ⁸³
Výpovědi	Řeč vyslychaných delikventů nebo účastníků soudního procesu.	„Adam Tofl... A vyznal na trápení: Že od malička nikdyž dobře nečinil a těchto dnů do pokoje Jiřika Machařovského se vlámavši a něco klíči (je přechovávavši) truchlic zodmykavši...“ ⁸⁴	„Žalobkyně vypověděla, že se brali z velké lásky. Už tehdy se jí pár věcí nelíbilo, ale myslela si, že to napraví. Nicméně brzy po uzavření sňatku (cca 3–5 let) jí začal být manžel nevěrný...“ ⁸⁵

⁸⁰ BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné*. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969, str. 63

⁸¹ ZICHOVÁ, Tereza. *Zápis ze soudního jednání – Praktikum z teorie práva* [online], Masarykova univerzita, Brno, 2014, [cit. 29.3.2019]. Dostupné z: www.studocu.com

⁸² OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky., str. 136

⁸³ ZICHOVÁ, Tereza. *Zápis ze soudního jednání – Praktikum z teorie práva* [online], Masarykova univerzita, Brno, 2014, [cit. 29.3.2019]. Dostupné z: www.studocu.com

⁸⁴ CIRONIS, Petros. *Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630: s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*. 2. vyd. Rokycany: Státní okresní archiv, 1994, AD fontes.

⁸⁵ ZICHOVÁ, Tereza. *Zápis ze soudního jednání – Praktikum z teorie práva* [online], Masarykova univerzita, Brno, 2014, [cit. 29.3.2019]. Dostupné z: www.studocu.com

Podobu v záznamech smolných knih nacházíme i u jiných součástí zápisů ze soudních jednání současné doby. Způsob, kterým jsou zapisovány výpovědi účastníků procesu, má velmi blízko k často využívané metodě, kdy krevní písař vnímal celou situaci ze svého pohledu, tedy z pohledu třetí osoby – a tak celý průběh tortury i popisoval ve svých záznamech. V případě dnešních zápisů se ale nejedná o příliš podrobné výpovědi, jako tomu bylo zvykem ve smolných knihách – zapisovatel pouze zaznamenává to nejdůležitější, co by později mohlo být pro rozhodnutí soudu klíčové. Všichni účastníci jsou vyslýcháni zpravidla postupně, každý odstavec v zápisu se věnuje individuální výpovědi každého z nich.

V posledních řádcích zápisů se většinou objevuje znění rozsudku nad žalobcem a obžalovaným:

Po krátké přestávce je vynesena rozsudek, který zní, že soud účastníky rozvádí. Žádný z nich nemá právo na náhradu řízení. Důvody jsou, že manželství neplní ani jednu ze společenských funkcí a oba se chtějí rozvést.

Na závěr jsou účastníci poučeni o odvolání. Žalobkyně se chce vzdát práva na odvolání, žalovaný taktéž. Po podepsání prohlášení tak rozsudek nabývá pravomoci dnem doručení.“⁸⁶

Ačkoliv se může nám může ze zápisů zdát, že je soudní jednání oproti soudnímu systému z 16.– 17. století jednodušší, opak je pravdou – legislativa je v současné době v mnoha ohledech velmi obtížná.

⁸⁶ ZICHOVÁ, Tereza. *Zápis ze soudního jednání – Praktikum z teorie práva* [online], Masarykova univerzita, Brno, 2014, [cit. 29.3.2019]. Dostupné z: www.studocu.com

Závěr

Při studii charakteristiky smolných knih z období 16.–17. století nám byla nosnými pilíři celá řada edic, které zpracovali přední čeští filologové, historici a regionální historici, teoretici nebo právníci.

Orientovali jsme se převážně na tisky, jejichž originály se zachovaly nebo byly nositeli určitých specifíků, jako má například Smolná kniha města Pardubic, která je doposud jedna z nejrozsáhlejších takzvaných „folií register“ v Čechách, a zároveň jsme brali ohled na to, aby vybrané zápisy zapadaly do tématu práce.

V první řadě jsme tyto vybrané knihy krátce představili. Dohledat informace o nich bylo ve většině případech lehké, neboť řada zpracovaných edic, které nám byly stěžejním pramenem, byly doplněné obsahem či předmluvou, kde se originály smolných knih autoři publikací podrobně zabývali. Všechny edice (kromě jedné z rozebíraných, a to publikace *Vyznání na mučidlech* od docenta Františka Jílka-Oberpfalcera) smolných knih se pak věnovaly konkrétnímu městu, kde bylo hrdelní soudnictví povoleno.

Na základě rozebíraných smolných knih jsme zjistili, že všechny tyto administrativní záznamy měly zpravidla stejnou či velmi podobnou strukturu, což znamená, že zápisy o průběhu tortury, které se ukládaly do smolných knih, byly psány podle jednoho daného vzorce:

1. Celý zápis byl uveden **datací**, ve které se čtenář dozvěděl základní údaje o příslušném datu (data se psala ve formě takzvaných *chrématonym*, čísla byla zpravidla psána klasicky číslicemi, výjimečně pak písmem). Dále o místě, kde se tortura konala, o radě města, která jí přihlížela, a v neposlední řadě o všech přítomných osobách (tudíž i o svědcích, kteří byli k výsledku přizvání a poslouchaly výrok odsouzeného „**z úst v uši**“), které se výsledku přímo podrobily. Některé zápisy pak byly obohaceny takzvaným **nálezem**, v němž byla nejčastěji představena převážně soudní komise sestavená z konšelů, rychtářů, purkmistrů, a dalších.

2. Samotná **výpověď obviněných** mohla být psána několika způsoby. V některých případech se jednalo o er-formu, kdy krevní písař popisoval veškeré výroky odsouzeného z pohledu třetí – přihlížející osoby, a známé jsou i situace, kdy krevní písař zapisoval i otázky městské rady. Nejčastěji se ale výsledky zapisovaly tak, jak se písař slyšel, tedy v 1. pádu singuláru – šlo tedy zpravidla o přímou řeč. Veškerá výpověď mučeného byla sepisována přímo na místě, až dodatečně písař doplnil potřebné marginálie a informace o místě a času konání tortury atp.

3. Na závěr „register práva útrpného“ se psalo vždy **zdání** a **ortel**. Ortel obsahoval zpravidla jméno obviněného, a způsob, jakým byl za svůj přečin proti společnosti potrestán – nejčastěji to byl

trest smrti. Zdání bylo pouze součástí, která byla psána před ordelem, v jedné či dvou větách shrnovalo rozřešení možnost propuštění či nastolení trestu smrti.

V dalších kapitolách jsme se zabývali termíny v oblasti soudnictví a procesů tortury. Do nich jsme pak zahrnuli pojmenování pro jednotlivé členy městské rady, etapy mučícího procesu, zvláštní pojmenování pro některé tresty smrti nebo určité fráze, které během tortury řekl obviněný. Zabývali jsme se přitom významem těchto slov, jeho původem a vyhledávali jsme výchozí jazyk, ze kterého bylo slovo převzato. Při vyhledávání jsme měli k dispozici řadu etymologických a výkladových slovníků – od prvních slovníků starší češtiny až po nejnovější edice etymologických slovníků, a to jak knižních, tak i internetových.

V následujících kapitolách jsme se zabývali veškerými jazykovými prostředky, a to jak v řeči prostého lidu, tak i v typické úřední řeči. Řeč obviněných lidí byla ve smolných knihách psána velice barvitým způsobem. Největší zajímavostí v samotných výpovědích mučených delikventů bylo užití některých expresivně laděných jazykových prostředků, a to konkrétně deminutiv a vulgarismů. Obě tyto skupiny expresivních slov byly užity pokaždé v opačném významu – například některé vulgarity neměly primárně ten urážející význam, kterým se jeví pro naši dnešní společnost. V případě deminutiv se pak jednalo o situace, kdy například delikventka – mladá matka – usmrtila své dítě a ve výpovědi užívala převážně deminutiv („...*Zakroutila jsem mu krčkem...*“, atp.). Úřední řeč byla oproti výpovědi obviněných naprosto odlišná. V první řadě bylo rozpoznatelné, že se jednalo o texty, které byly písařem do zápisu dodatečně vpisovány. Odlišovaly se pak především rozsáhlou větnou skladbou, užitím německých a latinských výrazů nebo množstvím používaných a opakujících se zkratk, které jak zredukovali délku úředního textu, tak ulehčovali písařům práci.

Pro zajímavost jsme v závěru práce charakter těchto textů porovnali s dnešní podobou zápisů ze soudních jednání. I přes to, že nás od vzniku smolných knih dělí přibližně 400 až 500 let, našli jsme mezi nimi celou řadu prvků, které záznamy ve smolných knihách a současné soudní protokoly úzce spojují.

Průběh studia mírně ztěžoval nedostatek vhodných pramenů. Ačkoliv některé z edic skrývaly jisté obecné informace k charakteru textů, bylo přesto třeba dohledat více odborných zdrojů. Přesto pevně doufáme, že se dnešní studovaná společnost bude smolnými knihami 16.–17. století zabývat do budoucna i nadále tak, aby mohly vzniknout další významné studie.

Použitá literatura

- [1] ADAMOVÁ, Karolina. *Dějiny českého soudnictví od počátků české státnosti do roku 1938*. Praha: LexisNexis CZ, 2005. ISBN 80-86920-07-0.
- [2] BIČÍK, Zdeněk. *Knihy Smolné*. Hradec Králové: Kruh, t. Tisk 4, Přerov, 1969.
- [3] BĚLIČ, Jaromír, Adolf KAMIŠ, Karel KUČERA a Václav KŘÍSTEK. *Malý staročeský slovník*. [online]. [cit. 2019-04-08].
- [4] CIRONIS, Petros. *Knihla černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630: s přílohou pozdějších čarodějnických procesů*. 2. vyd. Rokycany: Státní okresní archiv, 1994, AD fontes.
- [5] ČAPEK, Karel. Básník. In.: et al. *Česká povídka [1918-1968]*, LANGER, František, Miloš Václav KRATOCHVÍL, Jaroslav HAVLÍČEK, Praha: ČS, 1968.
- [6] DVOŘÁK, Emil. *Osmdesátiny profesora Františka Jílka*. In.: Naše řeč: listy pro vzdělávání a tříbení jazyka českého, ročník 53 (1970), číslo 3.
- [7] *Elektronický slovník staré češtiny*. Praha, oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2006–, přístupné online: <http://vokabular.ujc.cas.cz>.
- [8] FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest v českých dějinách*. V Praze: Rybka Publishers, 1999. ISBN 80-86182-91-6.
- [9] FRANCEK, Jindřich. *Zločin a trest ve Dvoře Králové nad Labem*. Trutnov: Muzeum Podkrkonoší v Trutnově ve spolupráci se Státním okresním archivem Trutnov a Městským muzeem ve Dvoře Králové nad Labem, 2010, 229 s. Krkonoše - Podkrkonoší, suppl. 9. ISBN 978-80-903741-5-7.
- [10] GEBAUER, Jan. *Slovník staročeský, I–II*. [online] Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění a Česká grafická společnost Unie, 1903 a 1916; Praha: Academia, 1970.
- [11] HOLUB, Josef a Stanislav LYER. *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*. 3. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1982. Odborné slovníky (Státní pedagogické nakladatelství).
- [12] HRBÁČEK, Josef. *Úvod do studia českého jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1984.
- [13] HUJER, Oldřich. *Edice Československá vlastivěda*. Praha: Sfinx, Bohumil Janda, 1934.

- [14] JAMBOROVÁ, Martina. *Projevy expresivity ve staročeských právních textech*. [Manifestations of expressivity in the medieval Czech legal texts.] Rara avis 11. Trnava: Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015 - (Hlincová, K.; Gregorík, P.), s. 99-110. ISBN 978-80-8105-645-1.
- [15] JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý*, Díl IV., S–U. Praha, 1838. [online: Vokabulář webový: Digitalizované slovníky] Vydání první.
- [16] LÁNY, Emil Pavel. *Knihy Smolné založené léta 1588*. Liberec, 1947. Obrazy ze staročeského soudnictví.
- [17] MACHALA, Lubomír, Josef GALÍK, Erik GILK, et al. *Panorama české literatury*. Praha: Knižní klub, 2015. Universum (Knižní klub). ISBN 978-80-242-4818-9.
- [18] MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha: Orac, 1995. ISBN 80-85903-01-6.
- [19] MAREŠOVÁ, Hana. *Základy historické mluvnice češtiny: s texty k rozboru*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. ISBN 978-80-244-2028-8.
- [20] NĚMEC, Igor. *Slova a dějiny*. Praha: Academia, 1980.
- [21] OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Jazyk knih smolných jinak černých*.
- [22] OBERPFALCER-JÍLEK, František. *Vyznání na mučidlech: texty ze starých knih černých, jinak smolných*. Praha: F. Borový, 1937. Stezky.
- [23] *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Devatenáctý díl, Argo, Praha: Paseka, 2001, str. 1049, ISBN 80-7185-274-0.
- [24] REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3.
- [25] SVÁTEK, Josef a Vojtěch STEKLAČ. *Kat katem kata: z paměti kata Mydláře*. V Praze: XYZ, 2010. ISBN 978-80-7388-289-1.
- [26] ZATLOUKALOVÁ, Alena. *Krvavý román Josefa Váchala v adaptaci Jaroslava Brabce* [online]. 2012. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2012 [cit. 2019-03-04]. Dostupné z: <http://www.ucl.cas.cz/slk/?expand=/2011/sbornik>.
- [27] ZICHOVÁ, Tereza. *Zápis ze soudního jednání – Praktikum z teorie práva* [online], Masarykova univerzita, Brno, 2014, [cit. 29.3.2019]. Dostupné z: www.studocu.com.